

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по класически и нови филологии
Катедра „Германистика и скандинавистика“

Майа Станкова Разбойникова-Фратева

„Jeder ist seines Unglücks Schmied.“
Männer und Männlichkeiten in Romanen von Theodor
Fontane
„Всеки сам кове нещастieto си.“
Мъже и мъжествености в романите на Теодор Фонтане

Автореферат
на дисертация за присъждане на научната степен
„доктор на науките“

София, 2011

	2
Съдържание на изследването*	
Въведение	4
I. Методологическа рамка и употребявани понятия	6
1. Понятие за дискурс и дискурсивен анализ	6
1.1. Предистория на понятието	
1.2. Понятието на Фуко	
1.3. Фуко и литературата	
1.4. Прилагане на дискурсивния анализ в други науки	
2. Теория на дискурса и литературна наука: проблематична комбинация?	8
2.1. Интердискурс	
2.2. Исторически дискурсивен анализ	
2.3. Други подходи	
3. Приложимостта на дискурсивно-аналитичния подход в изследването	10
4. Относно понятийния инструментариум: изследвания върху мъжете и мъжествеността	12
4.1. Изследванията върху мъжете и социалните науки	
4.2. Теорията на мъжествеността и историческата наука	
4.3. Културологично ориентирани изследвания върху мъжете и мъжествеността	
5. Теория и история на мъжествеността в литературоведските изследвания	16
II. Мъжествеността през XIX век	17
1. Исторически модели	18
2. Модели през XIX век	18
2.1. Армия, нация, мъжественост	
2.2. Сривове във военната мъжественост	
2.3. Маргинални мъжествености	
2.4. Междинни изводи	21
2.5. Забрана на чувствата и емоционални дефицити	
3. Мъжествеността в контекста на брака и любовта	23
3.1. Правни положения	
3.2. Любов, брак и семейство	
3.2.1. Дискурси	
3.2.2. Практики	
III. Героите на Фонтане и провалите на мъжествеността	25
1. Сант Арно – провалът на военната мъжественост	27
1.1. Прочити	
1.2. Кой е Сант Арно?	
1.2.1. Сант Арно и Сесил	
1.2.1.1. Варианти на любовната (пред)история	
Екскурс: Дуел и чест	
1.2.1.2. Любовни (след)истории в брака	

1.2.2. (Любовни) манипулации и скрити опасности	
1.3. Детективът	
1.4. Сант Арно и Гордън: Мъжествености	
1.5. Обобщение	34
2. Ван дер Щраатен – провалът на маргиналната мъжественост	
2.1. Прочити	
2.2. Любов и изневяра	
2.2.1. Тайните на ван дер Щраатен	
2.2.2. „Щастливият брак” на ван дер Щраатен и Мелани и тъмните му страни	
2.2.3. Битка за щастие и любов	
2.3. Обобщение	
3. Граф Петьофи – провалът на вариативната мъжественост	40
3.1. Прочити	
3.2. Световите на граф Петьофи (благородничество, театър, семеен кръг)	
Екскурс: Понятието за поколение	
3.3. Поколенческа непринадлежност	
3.4. „Житейска политика“ und брак по разум като любовни стратегии	
3.5. Обобщение	
4. Барон фон Инщетен – провалът на рефлексивната мъжественост	45
4.1. Прочити	
4.2. Прочити и концепции за мъжественост	
4.3. (Не съвсем) Респектираният мъж	
4.4. Стратегии	
4.4.1. Брачната стратегия на Инщетен	
4.4.2. „Брачната стратегия” на Ефи	
4.4.3. Крампас и стратегиите на прелъстяване	
4.5. Провалът на стратегиите заради провала на комуникацията	
4.6. Обобщение	
IV. Заключение: „Половинчати фигури“ или трагични герои на прехода?	52
Цитирана в автореферата литература	55

* Настоящото изследване е написано на немски език. Изложението в автореферата следва съдържанието. Посочените страници показват къде в автореферата според собствената му логика повече или по-малко подробно е представена съответната проблематика. Към автореферата е добавен и списък на публикациите на кандидатката по темата (с.58) и справка за приносите (с.58).

ВЪВЕДЕНИЕ

Въведението към настоящото изследване представя в компримиран вид основните предпоставки, наблюдения и констатации, които обосновават избраната тема. То маркира спецификите и отличителните черти на настоящия труд, назовава задачите и описва структурата му и функцията на отделните глави.

Наблюденията, събрани по време на работата със студентите в семинар на тема „Женските фигури в романите на Теодор Фонтане“, изграждат базата за фокусирането на проблемите и избора на темата на изследването. Като обобщаващ пример служи романът на Теодор Фонтане „Ефи Брист“, чиято рецепция демонстрира повтарящата се и при други произведения отрицателна и критична оценка на главния герой – в случая барон фон Инщетен – и съчувствено-положително отношение към героинята – Ефи Брист. Забравено изглежда недоумението, което се среща в някои от първите рецензии на романа: Защо никой не успява да бъде щастлив, но всички стават виновни?¹

Именно тук изследването намира своята изходна точка и поставя въпроса дали героите на Фонтане следват конвенциите на своето време със саморазрушителна отдаденост и отблъскваща раболепност, или зад действията им се крие различен мотив, някаква вътрешна необходимост, разочарование, което не им оставя алтернатива. Решенията им са екстремни, често в пълен контраст със собствената им концепция или привидно щастлив начин на живот. Какво е това, което липсва в щастието на героите? Съвременник на Фонтане отбелязва:

„Това е един от най-забележителните моменти в разказите на Фонтане. Цветето на любовта в тях не цъфти, а крее. [...] Сесил обича своя полковник точно толкова малко, колкото Ефи – Инщетен, Корина Шмит обича годеника си също така малко както графиня Петьофи – съпруга си, нещо повече: дори изневяратата рядко се случва от любов. Г-жа ван дер Щраатен просто скучае както и Ефи Брист.“²

Какво изпитват и чувстват героините на Фонтане е многократно обсъждано, особено в хода на женските изследвания през 80-те години и на джандър-изследванията през следващите десетилетия. Подчиненото положение в семейството и обществото, практиките на изключване, емоционалните дефицити на младите жени са безспорно доказани. Как стои въпросът обаче с героите на Фонтане? Какви са техните емоционални потребности, имат ли те такива, могат ли като мъже на XIX век да имат и

¹ Този въпрос си задава Франц Сервес в своята рецензия. Rezension von Franz Servars in „Die Zeit“, 14.12.1895, Nr. 63, S. 170-172, тук с.170.

² Срв. рецензията на Карл Бусе. Carl Busse in „Die Gegenwart. Wochenschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben“, Berlin, Bd. 48, Nr. 44 vom 2.11.1895, с. 278-280. (Преводите мои – М.Р.-Ф.)

да заявяват емоционални потребности и дефицити? Или трябва да приемем, че малодушно следват нормите на времето си, безсърдечно причиняват страдание или просто плащат дан на ограничения си, егоистичен или дори примитивен характер?

Тези въпроси налагат на първо място уточняване на отношението между литературни герои и реално практикувана мъжественост. Теоретичната основа на работата не е разположена в регистъра на дискусиата около реализма на литературното произведение. Принципно литературата се разглежда като дискурс, а оттук следват две основополагащи схващания: Първо, че литературата представлява сама по себе си съществена част от цялостния дискурс за пола, което означава, че литературата и литературните герои участват в създаването на представите за мъжественост и женственост, характерни за дадено общество и епоха, и второ, че на свой ред определящият дискурс за пола префигурира литературата и нейните герои. Реално практикуваните мъжественост(и) и женственост(и) са дискурсивно определени, както и литературните им варианти. Така литературните герои правят видими дискурсите на епохата за мъжественост и женственост на базата на принципната обвързаност между дискурс и литература.

Подобна обвързаност прави логичен стремежа на литературната наука да приобщи дискурсивния анализ към своите предмет и цели. Този път следва и настоящото изследване: в първа глава се дискутира именно връзката между дискурс и литература, между литературна наука и дискурсивен анализ. На тази проблематика се отделя доста място с оглед на факта, че дискурсивната теория не се радва на голяма популярност в България, дори напротив, вероятно поради инфлационната употреба на понятието дискурс се гледа с недоверие и на дискурсивната теория. В тази глава се обосновава и възможността за тясно обвързване на дискурсивно-аналитичния подход със следващия плътно текста литературен анализ.

Опитът за нов прочит на героите на Фонтане налага въвеждането и обсъждането на темата „мъжественост“ и използването на резултатите от историческите изследвания на мъжа, станали актуални в хода на изследванията на пола, от джендър-изследванията и социологическите проучвания на мъжествеността. Наложилата се представа за социалната конструкция на женствеността и мъжествеността води до плурализиране на представите за мъжественост и въвеждането и дефинирането на понятия като „криза на мъжествеността“ и „хегемониална мъжественост“³.

За да получи отговор въпросът за възможните дефицити в живота на героите на Фонтане и стремглавото предизвикване на катастрофата да

³ В изследването си „Давид, великия“ Милена Кирова предпочита да говори за „хегемонна мъжественост“, като също посочва Робърт Конъл като първоизточник на понятието. В рамките на този реферат аз ще се придържам към понятието „хегемониална мъжественост“, тъй като то е по-близо до немскоезичните изследвания, на които се позовавам. Принципно между двете употреби няма разлика.

намери своето обяснение, е необходима ясна представа за това, какво означава да бъдеш мъж през XIX век, какви са елементите на мъжкия хабитус в различните социални слоеве през тази епоха. Така ще стане видима разликата между дискурсивното обвързване на героите с определен хабитус и техните отклоняващи се от него стратегии. Глава втора се занимава именно с реконструирането на дискурса за мъжествеността, на мъжкия хабитус и на мъжкото битие през XIX век на базата на редица исторически и социологически проучвания.

За осъществяването на изследването са избрани четири романа с повтарящ се наративен модел: във всеки от тях става дума за любовен триъгълник – една жена между двама мъже. Тази констелация позволява да се направят наблюдения както върху отношенията между половете, така и върху отношенията между мъжете, които често представляват, поне на пръв поглед, различни мъжествености в конкуренция. Изследването на литературните текстове се осъществява в обширната трета глава, разделена на четири подглави. В някои от тях се налага да се въведе повече или по-малко обширен екскурс, който осветлява особено важен за анализирания текст аспект на мъжествеността и мъжкия хабитус. Всяка отделна подглава започва с преглед на рецензиите, появили се след излизането на романите. Целта е да се констатира доколко и дали съвременниците са реагирали на героите в тези романи – или са следвали симпатиите на наратора и са се съсредоточавали върху героините. Прави се преглед и на секундарната литература по въпроса.

Опитът да бъдат прочетени по нов начин литературните герои мъже в текстовете на Фонтане цели на свой ред да покаже не само че дискурсите за мъжествеността присъстват в тях, но и че биват проблематизирани по екстремен начин. Точно там, където всичко привидно следва конвенцията и нормата, започва техният разпад; там, където мъжествеността изгрява в пълния си блясък, крещящо се разкриват нейните драми и вътрешни пукнатини. С нечиста (мъжка) съвест героите на Фонтане се вкопчват в хегемониалната представа за мъжественост.

Така изследването обслужва и една друга цел: да докаже литературните текстове като архиви на социален и комуникативен опит, върху които могат да бъдат проверявани хипотезите на историческата и социалните науки.

ПЪРВА ГЛАВА

I. Методологическа рамка и употребявани понятия

В първата глава са дефинирани изходните точки, които определят

избора на методиката на изследването и перспективата. Основополагаща е представата, че литературните текстове съдържат скрито, латентно знание, разположено отвъд всякаква интенционалност. Скритото знание може дори да не е част от личния опит или информационния архив на автора, т.е. в литературните текстове са вписани както границите на допустимия за дадено общество личен опит, така и исторически и социално предзададените възможности за възприятия, действия и изказвания (Aussagen). При определени извънтекстуални условия това знание на текстовете може да излезе от латентния си стадий и да придобие контингентна актуалност, чиято продължителност самият текст не може да регулира. След изчезването на предпоставките, направили „знанието“ на текста видимо, то отново може да загуби своята „събитийност“ и да се върне в латентната си форма.

Разкриването на това не престанно присъстващо знание в литературните текстове, разграничено от авторския субект и обвързано с историчността на текста, става възможно и обяснимо в регистъра на дискурсивния анализ. Дискурсивният анализ по модела на Мишел Фуко позволява литературата да бъде разгледана, от една страна, като дискурс, а, от друга страна, като поле, върху което се разиграва сблъсък на други дискурси. Ефектите, които дискурсите произвеждат, могат да бъдат установени и наблюдавани в литературния текст.

Подобна изходна позиция налага да бъде въведена дискурсно-аналитичната аргументация и да бъде дефинирано основното понятие за дискурс, както и да се обоснове методът, позволяващ обвързването на дискурсно-аналитичните елементи с херменевтичния текстови анализ.

1. Понятие за дискурс и дискурсивен анализ

Първата подглава уточнява понятието за дискурс и дискурсивен анализ. Краткият поглед върху историята на понятието цели да разграничи различните му употреби. **(Вж. 1.1.)** В предложеното изследване ще става дума за дискурса като наддисциплинно понятие, употребявано във философията, социологията, психологията и литературознанието, при което се имат предвид не отделни текстове или групи текстове, а „комплекси, съставени от изказвания, и условията и правилата на тяхната продукция и рецепция в определен период от време“⁴. Тази употреба на понятието е свързана със значенията, формирани в съчиненията на френския философ и психолог (по образование) Мишел Фуко. Фуко развива в системата на своя радикален конструктивизъм и постмодерен релативизъм понятие за дискурс, което има предвид „количеството изказвания, принадлежащи към една и съща формационна система“⁵.

⁴ Winko 1999, 464.

⁵ Foucault 1973, 156.

Дискурсът се характеризира с обвързването на „когнитивност, перцепция и действие с комуникативните практики“ и подчертава, че „езиковите категории определят това, което може да бъде възприемано и мислено“⁶. Определящо е съзнанието, че комуникацията/езикът и дискурсът определят представите на човека за реалност и по този начин категорично влияят върху силовите структури в обществото. (Вж. 1.2.)

Дискурсивно-аналитичният подход е обвързан с писмени и устни текстове и изхожда от предположението, че представите за обществените феномени и тяхната обвързаност са дискурсивни продукти. Дискурсите произвеждат реалност, в която всяко изказване не е свободно, а е предварително структурирано. В този смисъл към понятието за дискурс спадат

„не само изреченото и написаното, но и това, което не е желано или не е позволено да бъде казано или написано, както и всичко онова, което поради липсата на тематизация е останало немислимо и неизговоримо. Дискурсивният анализ изследва следователно необходимите граници на нашето мислене и аргументиране“⁷.

Мишел Фуко въвежда дискурса като начин на анализ на обществените феномени и допуска неговото приложение и като метод на литературоведски анализ, макар че в ранните му работи ролята на литературата е сведена главно до създаването на „анти-дискурс“, който все още съдържа и съхранява истинското „битие на езика“. (Вж. 1.3.)

Различните сфери на приложение на дискурсивния анализ са обединени от схващането, че комуникативните процеси и особено езикът вземат решително участие в социалното конструиране на света. (Вж. 1.4.) В областта на литературознанието и културологията дискурсивният анализ е предмет на обширни дискусии, приложението му води до впечатляващи резултати.

2. Теорията на дискурса и литературната наука: проблематична комбинация?

Втората подглава се съсредоточава върху приложението на дискурсивния анализ за целите и нуждите на литературознанието. В исторически аспект изкрystalлизират няколко възможни подхода: обвързването на херменевтичния с дискурсивния анализ, при което задачата на дискурсивния анализ е да покаже кои дискурсивни практики правят анализа на литературното произведение възможен; разглеждането на литературата като интердискурс; изследване на структурата на дискурсите с цел да се установи как те произвеждат определени ефекти.

Несъмнено трудността при приложението на дискурсивния анализ в областта на литературознанието произтича от самия предмет на литературната наука – литературата. Най-общо казано, в отговора на

⁶ Ullrich 2008, 22.

⁷ Пак там, 21.

въпроса „Какво е литературата?“ се очертават два лагера: единият подчертава поетологичното ѝ измерение, а другият – генеалогичното. След много години методологични дебати и спорове напоследък изглежда надделява желанието или по-скоро необходимостта от консенсус:

„Изясняването на поетичното съдържание на езика трябва да съблюдава историчността на своя предмет и така да разчупи границите на постулираното единство на поетичната функция на езика; изясняването на генеалогичния въпрос за институцията ‚литература‘ трябва да съблюдава особеностите на литературния дискурс, ако не желае да се лиши от претенцията да изясни своя предмет – литературата.“⁸

Решаващо в новия стремеж към консенсус е становището, че филологическата работа с текста не е достатъчна и че литературата не може да бъде дефинирана и разглеждана извън своя контекст. На този фон става възможна коалицията както между литературознание и дискурсивен анализ, така и между херменевтичен и дискурсивно-аналитичен подход. Възможните предмети на дискурсивно-аналитичното литературознание Сабина Бекер определя, както следва:

„Обществени феномени като пол, любов, пари, икономика, тяло, лудост и власт се използват в контекста на методиката на Фуко, за да се опишат чрез тях литературните текстове, но и за да бъде анализиран общественият ред, в който е поставен даден текст. Като враждаме литературата в обществения контекст, литературните текстове могат да бъдат анализирани като елементи на историческия процес и поради иманентната им символна структура да бъдат изследвани с оглед на колективните поведения.“⁹

Многообразието от разсъждения и предложения налага да бъдат очертани някои от утвърдилите се форми на дискурсивно-аналитичното литературознание.

Особено внимание заслужава въведеният от Юрген Линк метод на интердискурсивния подход, който в по-новите разработки е наричан просто „интердискурс“. (Вж. 2.1.) Литературният анализ като интердискурсивен анализ има две цели: той изследва възникването на литературния текст от исторически специфичната дискурсивно-интегративна „игра“; на второ място става дума за анализ на специфичното субективизиране на интегралното знание:

„В елементарно-литературните форми като фигури, субектни ситуации, аргументационни и наративни схеми, символи, писмени текстове и т.н. литературният дискурс превръща интегралното знание в субективно аплицирани ‚дадености‘.“¹⁰

Интердискурсивният анализ иска да покаже как литературата интегрира знанието на специалните дискурси и го представя по субективен начин. Литературата като интердискурс трансформира специалните дискурси, чрез нея те разгръщат дисциплиниращата си сила – така литературата заема своето място в полето на напрежение между знанието и властта.

⁸ Geisenhanslüke 2008, 120f. Всички преводи в автореферата мои – М.Р.-Ф.

⁹ Becker 2007, 154 и сл.

¹⁰ Link, Link-Heer 1990, 95.

От особено важно значение е и опитът за интеграция между литературознание и дискурсивна теория в рамките на т.н. „исторически дискурсивен анализ“, предложен и практикуван от Клаус-Михаел Богдал. Богдал разглежда литературните произведения в тяхната историчност и събитийност. Докато структурата и формата на произведението остават непроменени, събитийността на произведението се реконструира при други условия и правила при всеки прочит. Възникващата разлика е именно променящата се интерпретация на текста. Историческият дискурсивен анализ се стреми към установяване на връзка между дискурсивния анализ и херменевтичната интерпретация на текста с оглед на възникващата от тази комбинация възможност за разкриване на потенциала на литературата по отношение на „обществените развития, феномени и състояния“¹¹.

Очевидно филологическите цели на историческия дискурсивен анализ колидират с позициите на Фуко по този въпрос, но Богдал несъмнено остава верен на философа, свързвайки своя метод с контингентността на интерпретацията и излизането от триадата автор-текст-читател.

Културологичната ориентация на германистичното литературознание от последните години премести акцентите от литературността върху историчността на литературните текстове и се концентрира върху функцията на литературните текстове като медиум за съхранение, като архив на паметта. В този контекст, естествено, е винаги важно да се изясни първичното отношение към литературата – като текст, дискурс или култура, макар че изборът на инструментариум в епохата „след теорията“ (както не без облекчение възкликват редица литературоведи) не е в пряка зависимост от това основно разбиране. В новонастъпилата толерантност на методите съчетаването на дискурсивния анализ с херменевтичната работа с текста може би дори няма нужда от обосновка.

3. Приложимостта на дискурсивно-аналитичния подход за изследването

На базата на изложените дефиниции и становища третата подглава обосновава прилаганата в настоящото изследване методика. Литературата се разглежда примѣрно като текст, като се игнорират наложилите се деконструктивистки приложения:

„Текстът не е ‚транзитна спирка‘, нито пък транспарентен медиум на предезиковата интенция. Той е мястото на създаване на значението. Като ‚значение‘ няма предвид дефинитивно фиксираня смисъл на текста, а възможността за значение. Текстът

¹¹ Becker 2007, 159.

произвежда незавършен и незавършим потенциал за възникване на значение.¹²

На второ място се споделя убеждението, че тези текстове създават специфичен дискурс, който притежава особеностите, за които говори Линк. Въпреки това в работата се предпочита понятието дискурс, а не интердискурс, поради различните цели на изследването и близостта с историческия дискурсивен анализ на Богдал.

На този фон разглеждането на връзките между литературните текстове и другите дискурси се превръща във важна част на прилагания метод. Заявената вече представа за литературата е очевидно постструктуралистична и дискурсивно-аналитична. Текстовете се разглеждат на фона на въздействието на определени дискурси и се търси активирането на информация, която става видима само в контекста на тези дискурси.

Не става дума за осъществяването на дискурсивен анализ по начина, по който това се случва в изследванията на Фуко, Батлър, Саид или Линк, въпреки това изследването може да бъде определено като дискурсивно-аналитично по следните причини:

1. Литературата се разглежда като дискурс сред множество други дискурси. Литературният дискурс е изложен на тяхното въздействие, включва го в себе си и на свой ред упражнява влияние върху дискурси.
2. В изследването се използват резултатите от реконструкции и анализи на определени дискурси с цел да се разкрие тяхното присъствие в литературния текст като по този начин се допълва характерната за литературния текст историчност и събитийност и се постига онази различна интерпретация, за която говори Богдал.
3. Литературните текстове се изследват с оглед на въздействията и ефектите на нелитературни дискурси, схващани като регулиращи механизми на възможните изказвания.
4. Литературният текст като част от общия литературен дискурс и като събитие се подлага на херменевтичен литературоведски анализ с цел да се придобие представа за функционирането на извън-литературните дискурси и взаимодействията им с литературния дискурс.
5. Използва се понятийният инструментариум, създаден в резултат на изследванията върху дискурса за мъжествеността, осъществени през последните години.

В центъра на анализа са поставени „елементарно-литературни фигури“ като героите в даден литературен текст и са подложени на интерпретация на фона на дискурса за половете и мъжествеността от втората половина на

¹² Wegmann 1988, 350.

XIX век. По този начин става достъпно скритото знание на литературните текстовете за дискурсите.

Дискурсивният анализ изпълнява в това изследване обслужваща функция, тъй като главната задача си остава литературоведска: с помощта на дискурсивно-аналитичния подход да се разгледат текстове от втората половина на XIX век с оглед на тяхната историчност, скрито знание, дискурсивни зависимости и евентуално обратни въздействия върху дискурса. Предложената нова интерпретация на героите в текстовете на Теодор Фонтане съзнава своята зависимост от актуалния дискурс за мъжествеността и счита тази интерпретация на свой ред за исторична и с ограничена историческа давност. Изследването е дискурсивно-аналитично инспирирано и проведено в традицията на една филологически отдадена херменевтика.

4. Относно понятийния инструментариум: изследвания върху мъжете и мъжествеността

В четвъртата подглава се въвежда и терминологичният инструментариум, определен от основния дискурс, с чиято помощ ще се анализират литературните текстове: дискурса за мъжествеността през XIX век. Неговата реконструкция е обект на втора глава, а тук се изяснява понятието за мъжественост и обвързаността му с изследванията върху мъжете. Кратък преглед в развоя на тези изследвания и техните взаимоотношения с изследванията за жените, изследванията върху пола и джендър-изследванията са част от съдържанието на тази подглава. Очертава се една повече от трийсетгодишна история на тези изследвания, която, както отбелязва Милена Кирова¹³, остава незабелязана в българския интелектуален дискурс. В немскоезичното пространство критическите изследвания върху мъжете се утвърждават с известно закъснение, но днес вече са и институционално утвърдени, като най-често са разположени под шапката на джендър-изследванията. Всъщност изследванията върху мъжа се осъществяват в най-различни научни полета, като особено внимание в контекста на това изследване заслужават социологическите, историческите и културологичните изследвания върху мъжа и мъжествеността – те протичат изцяло с оглед на осъществената смяна на парадигмата и прехода от ролевия модел към социалния конструктивизъм, довел и до плурализирането на представата за мъжественост. Така че, колкото и да е необичайно това за българския език, и в този автореферат (както и в изследването) все повече ще става дума за „мъжествености“.

Точка 4.1. се занимава със социологическите изследвания на мъжа и се позовава и на немския принос в утвърждаването на понятието за

¹³ Срв. Кирова 2011, 15.

мъжественост(и). Безспорно понятието за мъжественост не би било възможно без предхождащото го развитие на изследванията за пола и без конструктивизма на етнометодологическия подход. В Германия подобни тези и принципи са подети и развити от Стефан Хиршауер и Ангелика Майхофер, която развива концепцията си за пола като „хегемониален дискурс и обществено-културен начин на съществуване“.¹⁴ Мойзер се позовава и на Ървинг Гофман, според когото принадлежността към даден пол е централен източник на самоидентификация, а задачата на социологическите изследвания върху пола не е да покажат социалните последици на биологическата разлика, а да посочат как диморфизмът служи като основа и оправдание на полово-специфичните социални аранжimenti и как тези аранжimenti придобиват чрез него своята валидност.¹⁵

Социологическите проучвания върху мъжете и мъжествеността се движат между социологията и изследванията на пола, което изисква предварителни уточнения. Като пример за диференцираността и високата степен на специализираност на понятията ще приведа уточнението на Хиршауер, към което ще се придържам в това изследване:

„Можем да наблюдаваме феномени с помощта на диференцирането на половете. (Това правят изследванията на пола.) Или да наблюдаваме самата разлика между половете като феномен. Затова предлагам джендър-изследванията да бъдат концептуализирани по този начин: като изследване на различието между половете.“¹⁶

В дадения случай резултатите от изследванията на мъжа са част от изследванията на пола и ще бъдат използвани за изучаването на други феномени.

Както историята, така и културологията използват в широка степен понятието, въведено от социологията (Робърт В. Конъл), а именно понятието за хегемониална мъжественост:

„Хегемониалната мъжественост не притежава никакъв скован и независещ от времето и пространството характер. Тя е по-скоро онази форма на мъжественост, която заема определящата позиция в дадена структура на отношението между половете. [...] Като хегемониална мъжественост можем да дефинираме онази конфигурация на полово дефинираната практика, която въплъщава акцептирания в момента отговор на легитимационните проблеми на патриархата и гарантира както доминантната позиция на мъжете спрямо жените така и подчинената позиция на жените.“¹⁷

Като допълнителна вътрешна релация в отношенията между половете освен хегемонията и подчинението Конъл въвежда и съучастничеството. С

¹⁴ Maihofer 1995, 85.

¹⁵ Срв. Meuser 2006, 72.

¹⁶ Aulenbacher 2006, 22. Важно в случая е не терминологичното уточнение, а същностната диференциация.

¹⁷ Connell 1999, 98.

оглед на критиките към концепцията на Конъл¹⁸ Мойзер предлага хегемониалната мъжественост да се разглежда като генеративен принцип за конструирането на мъжественост, която може да бъде открита както в перфектните въплъщения на хегемониалната мъжественост, така и в разпространените подчинени мъжествености. Използвайки понятието на Бурдийо за хабитус, Мойзер разглежда хегемониалната мъжественост като генеративен принцип на мъжкия хабитус и по този начин се отдалечава от чисто съдържателното измерение в понятието на Конъл.

На базата на този набор резултати от изследванията за мъжа и пола от особено значение за това изследване са следните констатации:

1. Мъжествеността е социална конструкция.
2. Мъжествеността е релационна категория, описвана във връзката си и с женствеността, и с други мъжествености.
3. Мъжествеността е социално процесуална категория, променяща се с изменението на обществената ситуация и други социални фактори.
4. Мъжественостите се наблюдават в социалните практики.
5. Социалните елити конструират хегемониалната мъжественост.
6. Определен тип мъжественост придобива хегемониалност, ако разшири влиянието си върху различни социални полета. В даден момент са възможни повече от една хегемониални мъжествености.
7. Хегемониалната мъжественост е генеративното ядро на мъжкия хабитус.

В това изследване понятието „хегемониалната мъжественост“ е ориентирано по скоро по модела на Мойзер, отколкото по този на Конъл. В хегемониалната мъжественост на Мойзер е имплицитна разликата между „мъжка хегемония“ и „хегемониална мъжественост“ – по този начин проличава и по-голямата близост до историографските изследвания на мъжа и мъжествеността.

Точка 4.2. дава представа за адаптациите на понятието за хегемониална мъжественост в полето на историческата наука. От значение е изследването на Марчукат и Щиглиц¹⁹, което разглежда хегемониалната мъжественост преди всичко като културен идеал, разположен в близост до обществената власт и властта над ресурсите. Поради тази ѝ близост хегемониалната мъжественост служи за маргинализиране и изолация на други типове мъжествености, а така също и на женствеността. Основният принос на историята на мъжествеността трябва да се търси в отговора на принципния въпрос, доколко е възможен индивидуалният опит и как може да бъде наблюдаван. На свой ред Марчукат и Щиглиц изхождат от наличието на дискурсивна мрежа, която префигурира и поставя граници на

¹⁸ Те се състоят в това, че хегемониалната мъжественост означава едновременно и съдържателен елемент на мъжествеността (хегемония на мъжа) и принцип на конституиране на мъжествеността.

¹⁹ Срв. Martschukat; Stieglitz 2008.

личния опит. Именно категорията на пола изпълнява ролята на предавателен механизъм между дискурсивността и социалната практика, тъй като полът е дискурсивно конструиран и въздейства структурообразуващо в обществен план и нормативно по отношение на допустимите действия. В този смисъл и мъжествеността на литературните герои ще послужи за установяването на връзката между дискурс и допустима социална практика.

Важно е и обстоятелството, че Марчукат и Щиглиц разширяват територията на опита и действието, добавяйки възприятието и мисленето, с което отварят възможност за навлизането на т.н. его-документи в зоната на историографските изследвания на мъжа, а заключенията се движат по деликатната граница между автентичния опит на исторически конкретни индивиди и дискурсивно дефинираното поле на възможностите за индивидуален опит.

Историческите изследвания на мъжествеността тематизират напрежението между дискурс и опит, норма и житейска действителност. По литературните герои може да бъде проследена линията на дискурсивно внедрената хегемониална мъжественост в индивидуалния живот на мъжа.

Точка 4.3. проследява някои резултати от културологичните изследвания на мъжествеността. Усилието е насочено към определянето на мястото на мъжествеността в културния контекст на различни епохи и взаимодействията между пол/мъжественост и други културно дефинирани системи. Пример за това е сборникът на Рунте/Верт²⁰, който изследва половото дефиниране на модерността (*Vergeschlechtlichung der Moderne*). Сборникът на Бруноте и Херн хвърля светлина върху някои парадокси на мъжествеността, като постулира мъжкия субект в дискурсите на просвещенската философия като полово неутрален и общочовешки, от една страна, а, от друга, като полово дефиниран. Мъжкия субект се представя като трансцендентален, идентичен и „цялостен“, едновременно с това той се самопоражда на базата на собствената си рефлексия. С налагането на двуполовото противопоставяне и още повече със задълбочаването на дихотомията между половете и мъжкия субект постепенно се сдобива с тяло и сексуалност. Мъжествеността придобива измерението на пола, а мъжкото тяло дефинира и мъжкия социален пол. Така единството на мъжкия субект се разпада и той остава да се колебае между инфектираната с женственост природа и културата като свой изначално завоюван терен. Полезността на тези студии за настоящото изследване се крие в разкритите от тях образни, културни и дискурсивни корени на идеала за мъжествеността през XIX век.

²⁰ Срв. Runte; Werth 2007.

5. Теория и история на мъжествеността в литературоведските изследвания

Последната, пета подглава спазва традиционното изискване към жанра на дисертационния труд и прави преглед на научните изследвания, занимаващи се с мъжествеността в литературните текстове.

На първо място се обръща внимание на изследването на Валтер Ерхарт „Семейни мъже: за литературния произход на модерната мъжественост“ (1996), структурирано около ключовите понятия мъжественост, семейство и наратив, и стремежа на изследователя да разкаже скритата история на мъжествеността въз основа на литературните образци, по-специално на семейната сага. Изходна точка на изследването е тезата, че редът между половете и разликите между тях се утвърждават с помощта на наративни модели, следователно се очаква и мъжествеността да се конструира с помощта на наративни модели. За да разкрие литературния произход на модерната мъжественост, Ерхарт разглежда литературните текстове във връзката им със съвременния дискурс за семейството и пола и стига до изненадващото откритие, че научните теории и литературните текстове работят с едни и същи наративни структури. Доказателствата са събрани на базата на анализа на „Майчино право“ на Бахофен (1861) и др. актуални за XIX век текстове. Изследването е широко разгърнато върху симптоматични текстове на световната литература, през текстове на Фонтане и Раабе до Хайнрих Ман и литературата на краевековието. Разглежданите произведения на Фонтане – „Преди бурята“, „Шах фон Вутено“, „Граф Петьофи“, „Щехлин“, а така също „Погенпулови“ и „Безвъзвратно“ – са обединени под надслова „семеен роман“. Тезата е, че дефектната конструкция на мъжествеността, наблюдавана в „Майчино право“, се възпроизвежда във всички романи на Фонтане. Според Ерхарт неговите мъжки истории до една разказват за прекъснатия и разрушен семеен роман и за „половинчатостта“ на мъжките фигури, за невъзможността да се установи мъжка идентичност чрез предвидената за тази цел семейна структура.

Според мен проблематичната страна по отношение мястото на Фонтане в това изследване е именно тази, че семейството в романите му не е част от някаква семейна сага, а по-скоро финалът на тази сага. Героите му почти никога не се проявяват в качеството си на синове и ако изобщо биват показани в качеството им на бащи, то най-често са бащи на момичета, което предполага и края на семейната генеалогия, следваща мъжката линия. По-скоро съм склонна да видя в романите на Фонтане именно онази редуция на семейството, за която говори Луман, отбелязвайки, че през XIX век семейството не е вече диахроничен масив, а

всяко ново поколение създава семейството наново, поради което нараства значението на избора на партньора извън интересите на „фамилията“.²¹

В настоящото изследване вниманието е съсредоточено върху произведения, които можем да определим като любовни и брачни, но не и като семейни романи, тъй като те разказват за разпада на семейството, а наблюдаваната мъжественост е структурирана около осите на любовта и брака като проект. Също така мъжествеността през XIX век е реконструирана в настоящото изследване не само на базата на научния дискурс, а и на базата на практикуваните мъжествености, за които е събрана информация от исторически изследвания.

Проучените други изследвания на мъжествеността в литературни текстове се отнасят до скандинавските и английската литература и прилагат други методически модели. Така например изследването на Изабел Кареман се опира на концепцията на Юлия Кръстева за абджекта и оперира главно с понятието за инсценирана мъжественост. Тони Толен проследява рефлексията на мъжествеността в произведения на Гьоте, Брехт и Рилке на фона на конфигурациите на мъжествеността в книгата „Хиоб“ от старозаветната Библия. Внимание е отделено, естествено, и на изследването на Милена Кирова „Давид, великия“, което има и заслугата, че по убедителен начин въвежда и прилага парадигмата на мъжествеността в научния дискурс в България.

Разгледаните научни изследвания доказват продуктивността на категорията „мъжественост“ за целите на литературоведските и културоведските изследвания, без да имат допирни точки с моя проект нито в методологическо отношение, нито по отношение на анализирания предмет.

ВТОРА ГЛАВА

Мъжествеността през XIX век

Анализът на предлаганите в различни енциклопедии и наръчници дефиниции на понятието „мъж“ през XIX век еднозначно показва, или по-скоро демонстрира, оттеглянето на социалното измерение и концентрацията върху биологичните белези. В главата се изясняват настъпващите промени в представата за „мъжа“ и „мъжествеността“ въз основа на политически, литературни и научни дискурси, както и на базата на различни документи, информиращи за състоянието на т.н. „делнично знание“ (Alltagswissen).

²¹ Срв. Luhmann 1994, 163 и сл.

1. Исторически модели

Принос за реконструирането на историческото развитие в представите за мъжественост имат изследванията на Джордж Мос, Джон Тош и Волфганг Шмале. Особено полезно е изследването на Шмале²², което реконструира представите за мъжественост от Средновековието до модерната епоха. Както отбелязва авторът, през Средновековието могат да бъдат идентифицирани фактически до към стотина различни социални съсловия, като на фона на това разнообразие се формират и различни представи за мъжественост²³, още повече, че мъжествеността през този период е силно обвързана не с биологията, а със социалната характеристика на индивида. Промяната в представите за мъжественост кореспондира според Шмале с прехода от „еднополовия“ към „двуполовия модел“, който се осъществява през XVII век.²⁴ Едва Просвещението разгръща цялостна и нова концепция за мъжествеността на базата на половата идентичност. Според просвещенската мисъл разделянето на половите идентичности обосновава необходимостта от целенасочено развитие на „всестранния/цялостния“ мъж (der ganze Mann), а от другата страна се издига, макар и за кратко, идеала за „учената жена“. През XVIII век в идеалната мъжественост се отделя все повече място за фантазията и чувствата. Но както „всестранният мъж“ на Просвещението, така и „сантименталният мъж“ на по-късния XVIII век все още имат доста голяма свобода във формирането на индивидуален тип мъжественост.

Решителните промени настъпват през XIX век, когато върху дискурсите за мъжествеността решително влияние оказват не само идеите за „новия мъж“, идващи от Франция, а и специфичната историческа ситуация в Германия.

2. Моделите на XIX век

2.1. Армия, нация, мъжественост

Основата за формирането на представата за мъжественост е новоналожилият се ред между половете, в който разликата между мъжете и жените вече не е обвързана с тяхната социална роля, а с чисто биологичната им функция. Ролята на катализатор при създаването на новата мъжественост безспорно изпълняват Освободителните войни срещу Наполеон. Те ускоряват реформата във военната система и водят до въвеждането на задължителната военна повинност през 1813–1814 г. в Прусия. Многобройните войни и сътресения през периода 1806–1816 г. водят до масови кризи и пораждат необходимост от създаване и утвърждаване на нови ценности. Идеята за „народ“ и „нация“ създава

²² Schmale 2003.

²³ Schmale 2003, 28.

²⁴ Срв. Schmale 2003, 70 и сл.

именно онези центрове, около които се групират новите ценности и новата представа за мъжественост. Ключова роля започват да играят понятия като „чест“, „свободолюбие“, „религиозност“, „сила“, „другарство“, „мъжко възпитание“, „смелост“, „слава“, „вярност“, „патриотизъм“, „военни умения“. Този нов проект обединява старите ценности на пруската войнска чест, офицерските добродетели на благородническото съсловие, християнско-буржоазната етика и новите представи за значимостта на отделния индивид – мъж – в развитието на държавата.

Представа за това, как се разпространява новият идеал за мъжественост дава изследването на Карен Хагеман върху литературния дискурс по време на Наполеоновите войни.²⁵ Идеалът за новата мъжественост все повече придобива чертите на „военна мъжественост“, ориентирана към военни добродетели. Този идеал придобива разпространение и все по-голяма притегателна сила и с помощта на държавната политика. Новото законодателство налага военната повинност за всички съсловия без право на заместване и независимо от първоначалните протести от страна както на редица интелектуалци, така и на всички съсловия: протестират благородниците, протестират и бюргерите, които с неудоволствие се лишават от ценна работна ръка. Въвеждането на т.н. ландвер (Landwehr, гражданска защита) дава възможност за офицерска кариера и на представители на буржоазията, което влиза в пълен разрез с досегашните порядки в пруската армия. Политици като Шарнхорст и Раумер целят постигане на широк фронт при изграждането на мечтания съюз между нация и армия.

Задачите на армията се преформулират. Тя обучава не само войници на императора, тя формира и култивира качества, неотменни за бъдещата кариера на всеки мъж: любов към родината и свободата, смелост, издръжливост, умереност, послушание и подчинение пред закона. Реформираната пруска армия обучава бъдещите държавни служители и се превръща все повече в институция с възпитателни задачи. На армията се гледа като на „училище по мъжественост“.

Ролята на това наложено и с помощта на пропагандните дискурси мислене може да бъде проследена при анализа на многобройните автобиографии, наръчници, списания, отчети на военните комисии и т.н.²⁶ Разгръщат се и редица други практики, които разпространяват идеала на военната мъжественост. Към тях спадат немското гимнастическо движение, създадено през 1817г., и студентските сдружения, наречени „буршеншафтен“.

2.2. Сривове във военната мъжественост

²⁵ Hagemann 1996.

²⁶ Срв. изследването на Frevert 1997b.

Немската армия все повече се превръща в пример за подражание за цялата нация. Униформите са идеал за мъжка елегантност. Въпреки това обаче именно униформите разкриват колебливата основа, върху която се гради безпардонната и категорична военна мъжественост. Анализът на Сабина Брендли се спира на широко разпространен критичен дискурс, който разглежда помпозните парадни униформи на офицерите като вариант на женската мода и склонност към натруфеност: униформите са наречени „мъжки кринолини“. Подчертаването на мъжкото тяло, добрата спортна форма като гаранции за останалите мъжки качества попадат в неподозирана близост до територии, които мъжествеността старателно отбягва поради тяхната контаминираност с женствеността. Модата на бюргера се развива по съвсем различен път: тя е изцяло съсредоточена върху пълното игнориране на тялото, характеризира се със сдържаност, практичност и деиндивидуализация. Мъжът бюргер настоява на своята безтелесност, която да го отличава още веднъж от женското и жените, за които е характерно тъкмо обратното – телесност и биология. Поляризирането на половите характери през XIX век се проявява във военната и цивилната мъжка мода, които кодират мъжествеността по различен начин. Интересното е, че забранените от новата мъжественост черти оцеляват именно във военната мода. Униформираното тяло като символ на военната мъжественост издава и суетност, и удоволствие от собствената телесност, и желание за въздействие върху околния свят извън повелите на военния ред. Така именно на това най-малко очаквано място, на територията на военната мъжественост, се проявяват нейните дефицити.

2.3. Маргинални мъжествености

Паралелно с триумфа на военната мъжественост през XIX век анализите на други, по-периферни и неупотребими за пропагандистки цели дискурси показват наличието и на други мъжествености. На базата на медицинския дискурс за нервите става очевидно, че през периода 1880–1914 г. темите за нервността и неврастенията се отнасят главно до мъжете. До към 1880 г. диагнозата „истерия“ съвсем спокойно е била поставяна и на мъже. Трактатът на Дюркхайм за самоубийството от 1887 г. показва, че военната мъжественост далеч не определя индивидуалните мъжествености, реално практикувани през този период. Анализът на документацията в никнещите като гъби частни заведения за лечение на нервни страдания показва висок процент офицери сред пациентите. На особена популярност в Германия се радва и съчинението на италианския лекар-невролог Паоло Монтегаца и неговите герои Тито Нервосети и Нервина Конвулси. Така или иначе дискурсът за нервите е характерен за втората половина на XIX

век феномен, който до голяма степен отразява и последиците от несправянето с изискванията на военната мъжественост.²⁷

2.4. Междинни изводи

В смисъла на определението на Конъл за хегемониална мъжественост може да се каже, че изострената асиметрия в отношенията между половете още по-ясно извежда на преден план принципно хегемониалната позиция на мъжа и в този смисъл хегемониалната мъжественост окончателно се налага. В настоящата работа обаче понятието „хегемониална мъжественост“ се използва в смисъла на Мойзер. По всичко личи, че именно „военната мъжественост“ отговаря на критериите на Мойзер и в този смисъл изпълнява функциите на хегемониална мъжественост.

Естествено съществуват и други форми на мъжественост, една от които е „кротката мъжественост“, доказана най-напред от Ане-Шарлот Треп на базата на автобиографични документи за периода 1770–1840 г. Според анализирания писма и лични документи „кротката мъжественост“ и „самостоятелната женственост“ не са само идеали и формулировки, а житейска практика в средите на хамбургската буржоазия през посочения период. Заключениета на Треп до голяма степен поставят под въпрос хронологията на развитието в отношението между половете и допринасят за по-диференцирани представи по отношение на „дългия“ XIX век. Окончателното поляризиране на отношенията между половете очевидно се налага едва през втората половина на века, докато през първата хегемонията на военната мъжественост е силно оспорвана от други хегемониални мъжествености. В сравнителен план основната разлика между тези конкуриращи се хегемониални мъжествености може да бъде открита в третирането на чувствата и афектите, тяхното контролиране и оценка.

2.5. Забрана на чувствата и емоционални дефицити

Отношението на мъжа към чувствата е централна тема в дискусиите за мъжествеността. През епохата на сантиментализма лекарите считат „безчувствените“ мъже за по-податливи на различни заболявания. Идеята за „всестранния мъж“ включва и неговата емоционалност, а любовта и бракът по любов от епохата на романтизма предпоставят потребността и способността на мъжа да изразява чувствата си. Емоциите и афектите са част от мъжествеността.

В началото на XIX век протича процес на обвързване на чувствата с половата принадлежност, т.е. те биват разделени на „мъжки“ и „женски“,

²⁷ Срв. Radkau 1995.

като към допустимите за мъжа чувства спадат единствено гневът и яростта. Като цяло в поляризираните отношения между половете изразяването и показването на чувства от мъжа започва да се разглежда като недопустимо, то поставя под въпрос неговата мъжественост, тъй като чувствата са все повече „женска работа“.

Анализът на различните наръчници за поведение от епохата показва, че през първите десетилетия на XIX век „балансираният“ мъжки характер все още има приоритет, но постепенно бива изместен от идеалите на военната мъжественост.²⁸ Самоконтролът, самообладанието са новите мъжки добродетели, които трябва да запазят мъжете мъже и да не им позволят да заприличат на хленчеци „женчовци“. Начинът на живот в средите на бюргерството и поляризираните полови характери все повече ограничават сферата на мъжката емоционалност и много его-документи доказват ясно осъзнавания емоционален дефицит от страна на мъжете. Все още в доброто общество от мъжа се очаква да бъде и забавен, и комуникативен.²⁹ В рамките на няколко десетилетия обаче тези очаквания също се променят, и то по интересен и изненадващ начин.³⁰ Налагащата се военна мъжественост е в унисон с новите отношения между половете и същевременно на свой ред ги интензивира и допринася за поляризирането им.

Идеалът за всеотрасния мъж все повече се разглежда като пречещ остатък от отминали епохи. Новата военна мъжественост по-добре гарантира хегемониалната позиция на мъжете по отношение както на жените, така и на други групи мъже, тя разгръща своята притегателна сила в различни социални съсловия. Военната мъжественост е идеално пригодена да съчетае бюргерски и благороднически ценности. Както вече стана дума, представителите на бюргерството се чувстват привлечени от нея, но и представителите на благородническото съсловие усвояват и ценят все повече „професионалната и физическата издръжливост и продуктивност на бюргера“³¹.

От изследването на Кесел става ясно, че през втората половина на века наръчниците за добро поведение защитават две противоположни изисквания, без да ги комбинират – едни от тях изискват от мъжете пълен контрол над чувствата и емоциите, а други разглеждат самоконтрола като блокада на ценни качества и способности. Идейното наследство за всеотрасния мъж има своето продължение, но в кръговете, в които се осъществява вземането на решения и упражняването на властта, чувствата се разглеждат като признак на слабост. През втората половина на XIX век

²⁸ Срв. Kessel 2000.

²⁹ Срв. Kessel 2000, 165.

³⁰ Срв. Kessel 2001, 160 и сл.

³¹ Срв. п.т. 218.

хегемониалната мъжественост е ориентирана към ценностите на военната мъжественост.

3. Мъжествеността в контекста на брака и любовта

3.1. Правни положения

Правната уредба на секуларизирания брак се утвърждава в началото на XIX век. Според Общото пруско право, френското Гражданско право и австрийския Общ граждански кодекс бракът е резултат от „свободната воля“ и предпоставя равноправие на страните по брачния договор. Именно проблематиката на брака разкрива противоречието между принципното равенство на човешките същества и паралелно съществуващото специално право за жените. Брачният договор, независимо от общите разпоредби, постановява мъжа като глава на семейството и му възлага ръководството и контрола над всички семейни дела.

Още философите на Просвещението Пуфендорф и Кристиан Волф забелязват несъответствията между новите идеи и семейното право. През втората половина на XIX век обаче изследователите на юридическия дискурс наблюдават в него не прогрес, а очевиден реакционен обрат, свързан с окончателно утвърденото изключване на жените от сферите на обществения живот.

3.2. Брак и любов

3.2.1. Дискурси

Във връзка с променените условия на труд, индустриализацията и урбанизацията през XVIII век представите за любов и брак решително започват да се променят. Просвещенските идеи налагат представата за брака като духовна общност между партньори, базирана на взаимното зачитане и уважение. Фактори като страст и сексуално привличане се разглеждат по-скоро като пречки за хармоничния брачен живот. В широко дискутираната тема за любовта под „любов“ се разбира много повече „разумната любов“, култивираща разумните добродетели на брачните партньори.

По времето на сантиментализма разбирането за любов също е свързано много повече с „красивата душа“ отколкото със страстната връзка между партньорите. Независимо от различните представи за любовта все повече се налага схващането, че основната причина за сключване на брак е любовта. Без съмнение тези представи са бюргерски проекти, които целят и моралното разграничаване от практиките на благородническото съсловие, в което бракът и любовта се разглеждат като несъвместими. Разбира се, идеалът за брак по любов много малко повлиява

начина на сключване на брак. Нужно е доста време, докато практиката на сключване на брак по любов наистина се наложи.

В последните десетилетия на XVIII в. се наблюдава утвърждаването на любовта като комбинация от духовни (разумни) и чувствени елементи. Най-ярък израз новите идеи придобиват в схващанията на романтизма за любовта и брака. Прокламираният и практикуван от ранните романтици брак по любов означава по-сложни взаимоотношения, объркване на установения ред и налага ново, по-толерантно отношение към развода в тези кръгове. Бракът по любов се практикува в ограничени интелектуални среди, но придобива популярност в дискурсите на епохата. Розенбаум³² говори и за особена масова „зараза“ с тази идея, което обаче не означава, че тя се превръща в масова практика. Бракът по сметка продължава да бъде предпочитана форма на уреждане на брачните отношения. След 1860 г. бракът по любов се радва на широка популярност, но на практика той се оказва голяма рядкост.

Добро обяснение за тази комплексна проблематика намира Лумановият модел за „любовта като символно генерализиран комуникационен код“. Едва романтичният проект довежда до решителното прекодиране на любовта и прави възможно обвързването ѝ с брака. Романтичната любов предполага създаването на един цял нов свят за двама души, в който любовта може непрестанно да се преоткрива и така да добие продължителност и устойчивост, а с това да се превърне в основа и гаранция за просъществуването на един брак.³³ Романтичният брак по любов е обаче и по-податлив на дезинюзиониране и разочарование. Поради това през XIX век след популяризирането и тривиализирането на романтичния проект до достъпна „романтика за всички“ започва осъзнаване на „старата несъвместимост между любовта и брака“ и преоткриване на старите спасителни формули за разумно партньорство и другарство в брака. Несъмнено обаче основният опит на човека през XIX век е разрастването на „неличностните отношения“ и съответно нарастването на потребността от „личностни отношения“ и интимност. Именно затова темите за любовта и брака все повече завладяват обществените дискурси и съзнанието на индивидите.

3.2.2. Практики

Практиките варират според съсловието, страната, материалното състояние и образованието. Историческите изследвания от различен тип показват, че бракът по любов си остава емоционален лукс, който много малко семейства допускат за децата си. За края на XVIII и началото на XIX век ето-документите твърдят, че бракът по любов не е изключение. Не

³² Rosenbaum 1982.

³³ Срв. Luhmann 1994, 178.

бива да забравяме обаче, че в тези документи голяма роля играе и моментът на самоинсценировката, предназначена за адресата на писмото или читателя на дневника. Практичното мислене е преобладаващо при вземане на решение за сключване на брак.

На пръв поглед ролята на емоциите в дискурсите за любовта и брака влиза в противоречие с постулатите на военната мъжественост. В действителност обаче двете линии се намират в тясна взаимовръзка, тъй като бракът и семейството се оказват призвани да запълнят липсата на „личностни отношения“, които могат да утвърдят индивида в неговата неповторимост и индивидуалност. Колкото повече хегемониалната мъжественост налага идеала за мъжа, контролиращ своите емоции, толкова повече расте потребността от любов като форма (код) на неконтролирано поведение. Потисканата емоционалност, страхът от контаминация с женското поражда в мъжкото съществуване дефицити, които търсят отдушник в брака, защото той обещава да бъде любов в пълния смисъл на думата. Освен това бракът е и единствената обществено легитимна форма за изживяване на сексуалността. Така през XIX-то столетие бракът и семейството се натоварват с все по-големи очаквания от страна на мъжа, дори когато условията за сключването му са съвсем традиционни.

Разгледаните в това изследване произведения свидетелстват на свой ред за очакванията, които идеологията на брака по любов поражда, и за това, как дискурсът налага своя отпечатък върху реално-житейските процеси.

ТРЕТА ГЛАВА

Героите на Фонтане и провалите на мъжествеността

Същинската част на изследването започва с романа „Сесил“. Последователността анализирани текстове не се определя от хронологията на тяхното създаване, а следва линията на разсейване на хегемониалния идеал за мъжественост: от най-плътното му поддържане в образа на високопоставения офицер и благородник Сант Арно („Сесил“) през противоречивите експерименти на комерсиалния съветник ван дер Щраатен („Блудницата“) и на граф Петьофи („Граф Петьофи“), допуснати от една очевидно маргинална идея за мъжественост, до осъзнатите дилеми на барон фон Инщетен („Ефи Брист“), у когото благородническото потекло се преплита със статута на висш чиновник в близост до бюргерството и с неговата ценностна система. Освен че представлява разрез на съсловното обусловените отклонения от дискурса за хегемониалната мъжественост,

това подреждане на текстовете извежда до романа „Ефи Брист“, в който единствено и съвсем очевидно е тематизирана идеята за мъжественото поведение и мъжествеността като набор от качества на мъжа. Това се случва във формулираните очаквания на героинята и е финалното доказателство за това, как дискурсът определя поведението на героите и маркира неговите граници.

От гледна точка на различните аспекти на анализа романите се конфигурират в специфични калейдоскопични фигури. От гледна точка на опитите на героя да хармонизира своето поведение с изискванията на актуалния за него дискурс за хегемониална или маргинална мъжественост първите три романа са инварианти на мъжкия провал, който се случва в различни социални среди. В последния роман провалът на Инщетен означава провал на опита за тайно дистанциране от хегемониалната мъжественост, разчитайки на отворените в сферата на личния живот неконтролирани от дискурса пространства. В основата на този провал е несъстоятелната комуникация в рамките на семейството. Основният параметър, по който стават видими отклоненията от дискурса, е ролята на любовта в брака на героите и нежеланието им да се примирят с ролята на необичания съпруг, придобиваща все по-очертан вид. Именно този момент остава незабелязан и нетематизиран както в критиките и рецензиите, така и в по-късните и съвременните изследвания. И в четирите романа анализът ще търси най-напред доказателствата за тази премълчана любов и след това ще тълкува поведението на героите на фона на любовта като основен мотив за действията им. Така ще става видима и пропастта между привидно определящия мъжкия хабитус дискурс на мъжествеността и индивидуалното поведение, практикуваната мъжественост.

Разглежданите текстове се групират по два, като в първата двойка любовният триъгълник е заявен като проект на съпруга (Сант Арно, ван дер Щраатен). В романа „Сесил“ любовната връзка между съпругата и втория мъж в триъгълника остава само проект поради контрола както от страна на Сант Арно, така и от страна на самата Сесил. В първата двойка романи в обсега на вниманието попадат семейни двойки с няколко години „брачен стаж“ (при Мелани и ван дер Щраатен става дума за 10 години). Във втората двойка романи самият брак е проект на основните мъжки фигури граф Петьофи и барон фон Инщетен. От гледна точка на трагичните финали две кулминации рамкират третата глава: убийството на Гордън и самоубийството на Сесил в началото и убийството на Крампас и смъртта на Ефи в края. И двете трагедии се случват там, където героите се идентифицират, откровено или рефлексивно манипулативно, с хегемониалната мъжественост.

1. Сант Арно – провалът на военната мъжественост

Както често се случва при Фонтане, романът „Сесил“ носи името на главната героиня. Въпреки това мнозина изследователи смятат, че тук става дума за „мъжки“ роман.³⁴ Разказът е организиран в структурата на любовен триъгълник, но за разлика от останалите три романа тук и двата мъжки образа са активно присъстващи, което дава възможност да бъдат изследвани две конкуриращи се мъжки поведения и две предполагаемо различни форми на мъжественост.

Като литературен герой Сант Арно е най-последователно обвързан с правилата на хегемониалната мъжественост – поради тази причина неговите подбуди и чувства са най-трудни за реконструиране. Екскурсът „Дуел и чест“ има задачата да представи тази социална практика и да обоснове изводите за нейната роля в съдбата на героите. Тази информация е необходима и за последния от разглежданите романи, а има отношение и към романа „Граф Петьофи“.

В частта „Прочити“ се изясняват реакциите на критиката и читателската публика при излизането на романа. Прави впечатление, че вниманието е съсредоточено основно върху структурата на романа и изместването на перспективата на разказване от разказвача към героите (Гордън). Съдбата на Сесил е разгледана като „модерна съдба“, което показва, че и съвременниците са разглеждали героинята на романа по-скоро като знаков и симптоматичен, отколкото като индивидуален образ. За разлика от Ефи Брист и Мелани Сесил в никакъв случай не се радва на всеобщата симпатия на публиката. Идентифицирана по-скоро като конфузна фигура, тя отстъпва на заден план в реакциите на съвременниците и целият интерес се пренасочва върху фигурата на третия в триъгълника – Гордън.

По същия начин и по-късните изследвания се занимават пространно със структурата и оптиката на разказване в романа. В зависимост от целта на изследването акцентите се разпределят върху историята на Гордън или историята на Сесил в двойствената структура на романа.³⁵ Оттеглянето на всезнаещия разказвач и прехвърлянето на неговите функции върху Гордън може да доведе, ако остане неотчетено, до прибързани и неточни изводи. Сложната схема от скрити и явни цитати в романа е предмет на много студии и статии.³⁶ Изводите на изследователите повтарят виждания, маркирани в ранната рецепция, и Сесил е определена като интертекстуално префигурирана „изкуствена конструкция“ (Kunstfigur).

³⁴ Вж. Becker 2002, 140; Sagarra 1999, 121.

³⁵ Вж. Heuser 1973, 37 и сл., 45.

³⁶ Вж. Meyer 1960, Mittenzwei 1970, Voß 1985, Plett 1986, Blog-Reigl 2001.

Феминистични прочити на текста фокусират вниманието върху Сесил и определят функцията на женския образ като екран за проекция на мъжките фантазии. Но дори и когато интересът е насочен изключително към главната героиня, изследванията неизбежно отделят по необходимост внимание на Гордън, който е натоварен от разказвача с детективското реконструирането на миналото и характера на Сесил.

С оглед на задачите на настоящото изследване акцентът при анализа е поставен върху фигурата на Сант Арно, съпруга на Сесил, и едва след това върху Гордън. В литературата върху романа преобладава критичното отношение към фигурата на съпруга, стигащо до нескрити упреци. Гордън на свой ред също е интерпретиран като представител на авторитарното общество³⁷, фокусиран върху рационално-детективския си стремеж да анализира и категоризира пъзла около Сесил. Има, разбира се, и изследователи, които освен трагедията на една жена разчитат в текста и трагедията на един мъж – Гордън (Еда Сагара). Трагедията на Сант Арно остава извън обсега на интереса. Причината за това според мен трябва да се търси в неотчитането на промяната в перспективата на разказване и изкривяването на информацията. За други причини става дума по-късно.

С оглед на отбелязаните трудности, свързани с техниката на разказване в романа, в тази подглава се прави опит за систематично разграничаване на информацията за Сант Арно с оглед на източника ѝ. Най-напред се изясняват отношенията на Сант Арно и Гордън спрямо Сесил, а после и отношенията помежду им. Основните координати, в които се разполагат и анализират тези отношения, са зададени, от една страна, от хегемониалния идеал на времето за мъжественост, а ключовите думи (изяснени във втора глава на базата на дискурсите) са „военна мъжественост“, „всестранност/цялостност“, „чест“, „любов и брак“. От друга страна, с оглед на ситуацията, в която се изследват зависимостите на героите от дискурса на хегемониалната мъжественост – любовния триъгълник, ключова роля придобиват и понятията за любов, брак и семейство.

Анализът следва плътно извивките на текста и се опитва да реконструира мъжествеността, която определя хабитуса на полковника. От друга страна, особен интерес представляват моментите, останали извън обсега на досегашните интерпретации, но доказващи предположението, че и Сант Арно, подобно на Сесил, е нещастен в брака си и страда от липсата на любов, затова търси начини на разбие омагьосания кръг на ежедневието и обществените конвенции. Тъй като подобна теза е нова в литературата за Фонтане, то анализът се отклонява в различни посоки, за да набере достатъчно и убедителни доказателства.

³⁷ Bauer 2002, Downes 2000.

В точка „Кой е Сант Арно“ с подточки „Сант Арно и Сесил“ и „Любовни манипулации и техните опасности“ анализът тръгва от историята на Сесил и я разглежда в нейната обвързаност с тази на съпруга ѝ, макар че преобладаващият разказ от перспективата на Гордън отклонява вниманието от този факт. Историята на Сесил се реконструира на базата на разказите на Клотилде (сестрата на Гордън), нейната приятелка Ева, наблюдателната художничка Роза, личните наблюдения на Гордън и разказите на приятели. Въпреки отлагането събитията отпреди брака ѝ имат ясен контур и „твърдо ядро“, по което няма спор. Сведенията за Сант Арно са не така еднозначни и са силно зависими от отношението на съответния разказвач към Сесил.

В началото на текста Сант Арно е представен от неутралния наблюдател и разказвач като офицер, чийто военни достойнства като стойка, поведение, начин на говорене личат от пръв поглед. Всичко това звучи като комплимент за героя и подчертава благосклонното отношение към всички признаци на военната мъжественост. От все още непредубедения Гордън научаваме за героични прояви на Сант Арно като офицер, а от Клотилде, заинтересувана от обективно изложение на фактите, узнаваме, че преди брака си със Сесил Сант Арно е бил командир на полк с изгледи за блестяща кариера. (Вероятно Клотилде има пред вид кариерата на висш чиновник, която в Прусия често очаквала проявилите се офицери след пенсионирането им.) Характерът на Сант Арно също постепенно придобива облик и е напълно в унисон с дискурса за „военната мъжественост“. Сред неговите основни ценности са дисциплината, редът, точността, честта, съсловното самосъзнание, физическата подготовка. Успоредно с това в текста се съгъстват сигналите, че характерът на Сант Арно не се вмести в параметрите на военната мъжественост, която изисква самообладание и подчертан контрол над чувствата и афектите на индивида. Внимателният анализ на всички изказвания за него насочва към заключението, че бракът на Сант Арно със Сесил е довел до решителни промени в живота му. Бурната реакция на подчинените му офицери в отговор на решението му да се обвърже със Сесил води до дуел. Като мъж на честта и офицер Сант Арно не може да не отвърне на това предизвикателство, но в подбудите за този дуел се намесват и други неизяснени причини (вж. „Любовни (пред)истории“). Джалински като съперник за сърцето на Сесил дава на дуела друга мотивация от напълно лично и емоционално естество.

Заради Сесил полковникът се дуелира, убива свой офицер и е принуден да се откаже от кариерата си и от признанието, което е можел да очаква за вярната си служба. Не дуелът е причината за тези загуби, както

можем да разберем от екскурса „Дуел и чест“, а миналото на жена му. Сант Арно пролива кръв и изчиства опетненото си име, но не и реномето на съпругата си. Поради това преминава в запаса, но продължава да бъде „мъж на честта“.

За Сесил подбудите за този брак са доста ясни. Първо, с оглед на дадените обстоятелства шансът да си намери съпруг не е бил голям, второ, съпругът е бил необходимост, тъй като само така младата жена е можела да се надява на известна реабилитация и преодоляване на обществената изолация. За Сесил Сант Арно е бил шанс, който тя не може да си позволи да изпусне. Дуелът обаче, макар да реабилитира Сант Арно, досъсипва нейната репутация и окончателно я извежда извън обществото, където и Сант Арно трябва да я последва.

Остава въпросът защо 57-годишният полковник обръща гръб на всичко, което има смисъл за него, и се обвързва с младата, красива и капризна жена с минало. Сант Арно е можел да очаква подобна реакция от страна на офицерите си, както и последвалите събития, т.е. да предвиди собственото си социално изгнание. Тъй като този въпрос не намира ясен отговор в текста, анализът разглежда различни възможности и води до извода, че действията на Сант Арно са продиктувани от любовта му към Сесил. Именно това обаче хвърля светлина върху тъмната страна на неговата военна мъжественост. Съвсем в противоречие с нея полковникът действа спонтанно, необмислено и под напора на чувствата. Той предлага брак като доказателство за любов изцяло в стила на романтичната любов (Никлас Луман), докато Сесил сключва напълно конвенционален брак по сметка. Сант Арно сам попада в безизходна за себе си и личните си амбиции ситуация. В крайна сметка той се оказва не само офицер от запаса, но и необичан съпруг на красива млада жена.

Мнозина изследователи, заемайки позицията на Сесил или Гордън, упрекват Сант Арно в недобро отношение към съпругата си, в деспотизъм и в манипулативни трикове, свързани с нейното здраве и физика. За да се изясни отношението между съпрузите след направените заключения за подбудите и последствията от техния брак, тези отношения са анализирани в зависимост от отсъствието или присъствието на трети лица. Когато Сесил и Сант Арно са насаме, той е не само галантен, но и истински загрижен, внимателен и разтревожен. Сесил остава в ролята си на болнава, отегчена и красива дама, която се радва на комплиментите, дори когато те идват от собствения ѝ съпруг. Между двамата не проличава никаква общност, ако не на базата на любовта, то поне на базата на някакво дружеско или приятелско отношение. Думите на Сесил конструират една-единствена свързваща ги основа: общата им „трагедия“. Сант Арно се

старае да я ободри и развесели, но младата дама реагира с „нещо като благодарност“ и „нещо като нежност“ и отново връща разговора към „трагедията“ на семейството. Между двамата очевидно са се настанили скуката, недоволството и разочарованието. Нито един от тях не е получил в брака си очакваното.

Пред външни лица Сант Арно се придържа към установените норми на поведение: остава внимателен и загрижен, заема обаче подчертано авторитарна позиция. Нищо не подсказва скритите отношения „господарка и слуга“, те са трансформирани в отношенията между загрижен съпруг и болнава и леко инфантилна млада жена. (В почти цялата първа част на романа Сесил говори единствено с въпросителни изречения, което подчертава нейната неувереност, но и стриктното изпълнение на тази роля.) Действията и поведението на Сант Арно все повече разкриват своята двойствена същност: навън те са абсолютно съвместими с изискванията на хегемониалната военна мъжественост (дуелът с Джалински, поведението спрямо Сесил). Зад този пласт обаче се крие силно емоционална мотивировка, отнасяща се до любовта му към Сесил и разочарованието в брака.

Появата на Гордън събужда очакване за повече разнообразие и за двамата съпрузи (разходки, движение и компания за Сант Арно, ухажване и флирт за Сесил). Тя предизвиква известно съживяване в отношенията им и внася някакъв баланс. (**Вж. точка 1.2.2.**) Сант Арно се надява, че ухажването на младия мъж ще ободри меланхоличната му съпруга, като предпоставя, че събитията ще се случват пред очите му и при строго съблюдаване на правилата на приличието и честта. Сам Сант Арно привлича Гордън в кръга на семейството си, превъзнася качествата му пред Сесил, убеждава я, че младият инженер е силно впечатлен от нейната красота. Гордън изглежда подходящ за странната роля на ухажор пред очите на съпруга: той има минало на офицер (очаква се да спазва правилата), настояще на инженер, който пътува по целия свят и свързва континентите с подводни кабели (очаква се да не бъде тесногръд и зависим от обществените конвенции в Прусия). Без да е изрично упоменато, Сант Арно активира модели на брак, съществували преди XIX век и близки с епохата на сантиментализма и романтизма през XVIII век.

От самото начало Гордън е заинтересуван от семейството. Първоначалната му оценка за Сант Арно е положителна: той оценява усилията на полковника да си извоюва тази жена. Под въздействието на чара на Сесил обаче тази оценка решително се променя. За Гордън схемата „загрижен застаряващ съпруг – болнава млада жена“, особено след съучастническото поведение на Сесил, все повече се превръща в

„застаряващ гарсон и грубиян – нещастно омъжена красива млада жена“. Сесил по свой начин функционализира инженера, като го превръща в отдушник на недоволството си от Сант Арно. Този брак не е изпълнил функциите си и Сесил продължава да страда от липсата на общество. Гордън се оказва въввлечен в семейния конфликт и е безкрайно облекчен, когато служебните му задължения го отвеждат далеч от този объркан брак.

В Берлин тримата герои отново се срещат, но ситуацията изглежда променена. Сант Арно е резигнирал в старанието си да направи Сесил щастлива и сам да бъде щастлив и се е върнал към старата си страст – хазарта. Сесил на свой ред изглежда примирена със съдбата и Сант Арно, докато Гордън едва успява да контролира чувствата си. Макар двамата да прекарват много време заедно, Сесил спазва строгите граници, определени от самата нея след смъртта на Джалински. Гордън може да бъде неин приятел, но не и любовник. Инженерът вече също се е примирил с ролята на семейния приятел, когато научава истината за миналото на Сесил. Изведнъж неговият космополитизъм и рационално-аналитичен дух изчезват зад афекта на прозрението, че нему е отредена ролята на душеприказчик на една бивша двойна метреса, отхвърлена от любовника си и незнайно как оплела в мрежите си полковника. Ситуацията ескалира и Гордън проявява необузdana ревност, с което заявява обидни за Сесил претенции и неразбиране. **(Вж. точка 1.3.)**

Оказва се че човекът на новото време и технологиите далеч не е такава цялостна, завършена и идеална фигура. Сант Арно напразно е проектирал върху него очакването си за една по-модерна мъжественост, съчетаваща различни елементи: средновековния идеал за рицаря, военния идеал за дисциплина и самоконтрол, уважение към офицерското съсловие, рационалността на модерния човек – все качества, характерни за хегемониалната мъжественост на късния XIX век. Гордън не е в състояние да контролира чувствата си, не е в състояние рационално да анализира ситуации, не може да прецени последиците от постъпките си и в крайна сметка не може да обича Сесил такава, каквата е. Реакциите на Гордън разкриват неговата пълна, но добре прикривана подвластност на емоциите. Всичко останало се оказва старание да бъде мъж според идеала на времето.

Гордън е фигура между съсловията, която не извлича ползите от това положение: той не се е откъснал от благородническото си потекло и не е пуснал корени в новопридобитото си бюргерство. В крайна сметка и той следва правилата на поведение, с които се очаква да се е сбогувал. Така пръснатите в текста сигнали придобиват смисъл, миналото на Гордън възкръсва със загадките си: бившият офицер, който е бил принуден да напусне безчестно армията заради дългове от хазарт, остава проникнат от

хегемониалната мъжественост на своето време с понятието ѝ за чест и достойнство. Патетичното му участие в дуела се захранва от копнежа по изгубеното и от собственото му недоволство от самия себе си.

Както за Гордън, така и за Сант Арно дуелът изпълнява двойна функция. Сант Арно се дуелира не само заради честта си: той наказва Гордън за неговата не-идентичност, провалила опита му да изгради хармония от трима в модела на семейството. Това, което остава незабелязано от изследователите, е, че Сесил има възможност да предотврати дуела, възползвайки се от предположението на съпруга да признае, че самата тя е отишла твърде далеч в играта с Гордън. От гледна точка на Сант Арно, ако Сесил поеме вината, тя би признала увлечението си по Гордън, а той, съпругът, би ѝ простил. С това полковникът би създал нова матрица на отношенията им и би провокирал нейната благодарност. По този начин би се създал някакъв мост, някаква връзка между Сесил и съпруга ѝ като основа за развитие на брака и отношенията им. Сесил обаче отказва да поеме вината: спасявайки Гордън, тя би спасила и брака си, но очевидно младата жена не желае това и не само оставя двамата мъже на съдбата им, подпечатана от хегемониалната военна мъжественост, а избира и своята. От момента на нейното решение Сант Арно действа по законите на честта и между двамата мъже се разиграват отдавна установените ритуали. Дуелът отново разкрива двата си пласта за Сант Арно: от една страна, той е напълно в унисон с военната мъжественост и сякаш утвърждава самосъзнанието на Сант Арно. От друга страна, дуелът слага предвидимия край на този брак. **(Вж. точка 1.4.)**

Запазвайки външната форма на хегемониалната военна мъжественост, Сант Арно изпълнява решението на Сесил. В коментара на събитията от чужбина Сант Арно се представя като режисьор на случващото се. Този коментар следва външната линия – тази на хегемониалната мъжественост. Сант Арно изглежда така, все едно е забравил за безотрадния си брак и се е отдал на илюзията за възможно ново начало в чужбина. Този коментар, възприеман така както е предложен, звучи почти налудничаво и има смисъл само ако се съобразим с втория план в поведението на Сант Арно: този дуел е финалната стратегия на отчаянието и любовта. Той или ще даде възможност за ново начало, или ще сложи край на статуквото в един непоносим брак.

Първоначалното впечатление е, че Сант Арно и Гордън представят два типа мъжественост: военната мъжественост, хегемониална през втората половина на XIX век, и модерната мъжественост на рационалния прагматик, съчетана с елементи на средновековна рицарска мъжественост. И при двамата герои обаче на повърхността излизат неконтролирани

чувства, страсти и колебания. И при двамата се разиграва една и съща драма на мъжествеността, която през XIX век се случва във всички съсловия. Попаднали в любовен триъгълник, двамата взаимно се разобличават като завършени представители на определен тип мъжественост. И двамата стават жертва на един и същ дискурс за мъжествеността, като и двамата се стремят към него – Сант Арно явно, Гордън тайно. И двамата загиват от невъзможността да го практикуват.

Това, което свързва Сант Арно и фаталните му отклонения от хегемониалната мъжественост и Гордън с бурното му завръщане към нея в дуела, е усещането за емоционален дефицит. Така романът разказва за нещо, което не подлежи на комуникация в късния XIX век. Дуелът само поддържа илюзията за практикуването на една хармонична с идеала мъжественост. Текстът насочва вниманието към тайно водената битка между практикуваната мъжественост и изискванията на хегемониалната мъжественост, завладели дискурса.

Съвременниците идентифицират като „модерна съдба“ Сесил, но не и Гордън и Сант Арно. Изцяло в контекста на дискурса за хегемониалната мъжественост на XIX век рецензентите няма как да забележат знанието на този текст за нейната неизбежна криза. През 70-те години на XX век Валтер Мюлер-Зайдел формулира тезата за половинчатостта на героите на Фонтане. Като „половинчати“ те стават видими обаче едва на фона на хегемониалния дискурс за мъжествеността, който някак продължава да оцелява и в XX век. Но ако се откажем от този фон и критерий, то ще трябва да признаем, че тъкмо тези герои са „цялостни“ литературни образи, защото назовават онова, за което дискурсът още не е готов: кризата на мъжествеността.

2. Ван дер Щраатен – провалът на маргиналната мъжественост

За повечето интерпретатори в центъра на романа стои героинята Мелани ван дер Щраатен. По изключение в този роман любовният и брачен конфликт намира щастливо разрешение, но то се отнася само за втората двойка в романа, произлязла от любовния триъгълник: за Мелани и Рубен. За разлика от Гордън в предходната подглава Рубен е изцяло пасивна фигура, чиято активност е сведена до ре-акции в отговор на акциите на Мелани. И макар че Рубен е щастливият втори съпруг на Мелани, неговата фигура остава схематична и безцветна и няма да бъде включена в този анализ. Интерес буди главно конфликтната ситуация между Мелани и съпруга ѝ.

Както и в останалите подглави анализът е предхождан от преглед на реакциите след излизането на романа. (Вж. точка „Прочити“) Прави

впечатление изключително положителното отношение към ван дер Щраатен: критиците хвалят чувството му за хумор и берлинския му колорит. Повечето от тях отдават дължимото и на любовта му към Мелани. Самата героиня, макар и не възторжено приветствана, също е положително оценена. Преобладават обаче похвалите за ван дер Щраатен и неговата толерантност, която му позволява да се оттегли от пътя на Мелани и Рубен.

Научните изследвания споделят изразеното в рецензиите мнение за майсторството на Фонтане при създаването на фигурата на ван дер Щраатен.³⁸ Все пак според Демец произведението се намира в подозрителна близост до тривиалната литература. Това схващане е контрирано 1968 г. от Фридрих³⁹, който освен признание за романа измества интереса от ван дер Щраатен към Мелани и задава за дълго време тон за критично отношение на изследователите към героя.⁴⁰ Все пак в средата на 80-те години изследователи като Майбаум и Фос отхвърлят идеята за нещастния брак на Мелани. Сигурно не е случайно, че подчертаването на ролята на женската фигура е свързано с обезценяването и критиката на мъжкия образ. Очевидна е етичката потребност щастието на една жена извън семейството да бъде оправдано с предхождащото го нещастие в брака и непоносимостта на съпруга.

Анализът се опитва да докаже тезата, че не само Мелани страда от липсата на любов, но и ван дер Щраатен също е жертва на емоционалния дефицит в един конвенционален брак. В „Любов и изневяра“ анализът тръгва от „тайните на ван дер Щраатен“ и се съсредоточава върху сигналите в текста, които обръщат представата за героя като цялостна и монолитна фигура. Ван дер Щраатен се очертава като силно противоречива личност, център на големи и шумни компании и в същото време изолиран и самотен. И в тази подглава анализът подсказва необходимостта от стриктно съблюдаване на перспективата, от която идва информацията за героя. Потвърждава се несъстоятелността на разказвача като „всезнаещ“ и зависимостта му от други фигури в романа.

И тук се забелязват разлики в поведението на съпруга, когато е сам с жена си и когато присъстват трети лица. За любов между двамата никъде не става дума, но постепенно различни фигури в романа потвърждават тезата, че ван дер Щраатен е сключил брак по любов. За разлика от другите герои на Фонтане неговата двойствена позиция в обществото и еврейският му произход го освобождават от хегемониалната представа за мъжественост, силно доминирана от военната мъжественост. За ван дер Щраатен няма пречки да застане зад своята емоционалност и спонтанност.

³⁸ Вж. Demetz 1966, 155.

³⁹ Вж. Friedrich 1968.

⁴⁰ Вж. Mende 1980, Rauch-Maibaum 1991, Becker 2005.

Но и той не извежда на показ любовта към съпругата си, знаейки за своето второстепенно място в т.н. добро общество. Ван дер Щраатен се очертава като рефлектиращ литературен герой, който познава слабите си места според оценката на другите. Някои от тях се опитва да прикрие, други съзнателно и демонстративно извежда на преден план. Като ефект от неговото поведение на протест в контекста на това изследване се явява контрастът между героя и представителите на хегемониалната мъжественост.

Спорният въпрос дали бракът на двамата е бил щастлив, както твърди разказвачът, или изпълнен с недоволство и драми, се изследва в **точка 2.2.2**. Както се твърди в началото на романа, в случая става дума за типичен за XIX век брак по сметка. В този случай обстоятелствата са се стекли благоприятно и двамата съпрузи са намерили щастие в създаденото семейство. Основанията за сключване на брака от страна на младата жена са еднозначно прагматични. При ван дер Щраатен също могат да се предполагат такива прагматични мотиви, но анализът ги разобличава като малко вероятни. И от тази гледна точка ван дер Щраатен се потвърждава като обичащ съпруг. За съжаление банкерът е силно обезпокоен от бъдещето на брака си. Темата е щекотлива и може да бъде дискутирана само с Мелани. Именно това се оказва трудност за ван дер Щраатен. Той има нужда от специални поводи и кулиси, за да сподели с жена си своите страхове и опасения за бъдещето.

Картината на Тинторето, която дава заглавието на романа и рамкира целия текст, изпълнява определени функции по отношение на съпрузите. Тя дава възможност на ван дер Щраатен да се изрази и да обясни имплицитно чувствата си. Както вече беше споменато, ван дер Щраатен не плаща дан на някаква зависимост от дисциплинирания и контролирана военна мъжественост. Въпреки това той е дискретен пред Мелани по отношение на емоциите си. Може би причината за това е, че хегемониалната мъжественост е в основата на очакванията на Мелани към съпруга ѝ. Анализът показва, че Мелани усеща разговорите, в които има намек за любовта на съпруга ѝ, по-скоро като нетактични и неприятни. Тогава ловко сменя темата и разсейва мрачните настроения. Въпреки доброто си материално състояние и всички задоволени прищевки Мелани все пак смята ван дер Щраатен за компромисно решение и изход от затруднената си материална ситуация. Нейните критики са много – културата и поведението на ван дер Щраатен не съответстват на представите ѝ за добър тон и изискано поведение. Мелани си остава представителка на обеднелите благороднически родове, за които свързването с представители на новата буржоазия е позорен акт.⁴¹ Младата

⁴¹ Вж. Elias 1992, 78.

жена не е в състояние да декодира грубоватия хумор на съпруга си като протестно поведение и предизвикателство спрямо скованото офицерско поведение на експонентите на хегемониалната мъжественост като Грушчински.

Анализът доказва дистанцираното отношение на Мелани към съпруга ѝ: тя не само не одобрява неговите емоционални изблици, но и се чувства застрашена от тях. Затова предпочита да игнорира емоционалната страна в характера му. Мелани е сключила брак по сметка, от него е възникнала една сносна връзка, в която конverzацията, иронията, хуморът играят важна роля, но не и чувствата. Мелани упорито се придържа към този модел и не допуска да бъде емоционално узурпирана от съпруга си.

Какво е мястото на сексуалността в този брак остава спорно, но няма основание да се смята, че младата жена е била жертва на една отблъскваща близост. Очевидно е обаче, че двамата съпрузи имат различно емоционално и интелектуално участие в този брак. Като поведение в обществото и форми на общуване Мелани превъзхожда съпруга си. В разговорите им насаме той е онзи, който мълчи смутено или се възхищава на нейната ловкост в разговора. Страхове на ван дер Щраатен от изневярата на Мелани не са отстранени. Изневярата за него е началото на края, защото може да доведе до загубата на Мелани. Нетърпелив и емоционален, ван дер Щраатен започва битка за брака и любовта си. **(Вж. точка 2.2.3.)**

Скоро след разговора за картината на Тинторето „Блудницата“ ван дер Щраатен съобщава на Мелани, че в семейството им ще пристигне „гост“ – син на близък приятел, млад мъж с добри обноски, пътешествал по света, с много познания и т.н. Анализът на разговора между двамата разкрива, че ван дер Щраатен преследва някакъв свой таен план. Текстът не коментира експлицитно намеренията му, но очевидно и Мелани подозира мъжа в недомлъвки и тайни кроежи. Акцентът в интерпретацията се поставя върху елементи в разговора, на които до сега не е обръщано внимание. Безспорно емоционалната неудовлетвореност на Мелани е явна не само за разказвача и читателя. От една страна и в контекста на тревогите си ван дер Щраатен поставя на изпитание верността на Мелани, като въвежда в семейството си Рубен. Той сякаш иска да ускори събитията, за които намекват картината и разговорът по този повод. От друга страна, плановете на ван дер Щраатен сякаш клонят към аранжирането на споменавания вече „брак за трима“ – популярна идея през епохата на сантиментализма и романтиката. Ван дер Щраатен се опитва да си запази Мелани, като организира присъствието на млад мъж по неин вкус, който да балансира емоционалните ѝ дефицити. Къде ще минават границите в

отношенията в този експеримент не е ясно, дали се има предвид брак а ла Русо, или по-свободния вариант, практикуван сред благородническите среди, остава напълно неясно.

Макар че интерпретаторите са склонни да пренебрегват инициативата на ван дер Щраатен като таен план, Мелани е доста по-наясно с неговите неконвенционални идеи и ловко маневрира в този разговор на премълчанията.

Присъствието на Рубен променя фриволно-ироничния тон между съпрузите. Рубен е избран като по поръчка, той дори споделя музикалните предпочитания на Мелани и е възторжен почитател на Вагнер. Ван дер Щраатен е изцяло зает със задачата да изтъква предимствата на госта си в свой ущърб. Въпреки еврейския произход на двамата мъже и социалната им принадлежност към финансовата буржоазия Рубен представлява една напълно различна мъжественост, ориентирана изцяло към хегемониалния идеал. Рубен има статут на офицер от запаса – позиция, към която се стремят много синове на пруското бюргерство, защото отваря врати към доброто общество.⁴² Преминал през армията като „школа на нацията“⁴³, Рубен изглежда напълно е усвоил изискванията на военната мъжественост. На неговия фон в очите на Мелани ван дер Щраатен започва да изглежда като все по-голям компромис. Всички предпоставки за романтичната влюбеност на Мелани са създадени с активното участие на ван дер Щраатен. В решителните моменти ван дер Щраатен оставя Мелани и Рубен сами (сцената с нощната разходка в лодката, сцената във вилата). Любовната интрига е заплетена. Всички изглежда са наясно със събитията, само ван дер Щраатен продължава да играе ролята на неосведомения съпруг. Изненадващата му поява в нощта, в която Мелани напуска семейството си, принуждава разказвача да признае своята неосведоменост и факта, че ван дер Щраатен е имал свои тайни източници на информация. Банкерът е успял действително да ускори събитията. Сцената между съпрузите напомня тривиализиран вариант на сюжет в картината на Тинторето. Мелани не е издържала изпитанието, сега е ред на съпруга да издържи своето. Ван дер Щраатен моли Мелани да остане и приема случилото се за епизод, на който не трябва да се приписва особено значение. Детето на Рубен ще бъде отгледано в семейството, та то си е на Мелани. В този момент ван дер Щраатен се осмелява да направи и единственото експлицитно любовно признание: „И не се сърди, но аз те обичам и искам да останеш. Нищо не се е случило. Все едно нищо не се е случило. Но остани.“ Ван дер Щраатен е конфронтиран с най-лошите си страхове, но неговата любов устоява на изпитанието. Ситуацията му разкрива прошката като нов шанс: ако не обвързана с любов, Мелани ще

⁴² Вж. Mecklenburg 1998, 195.

⁴³ Вж. Frevert 2008.

бъде обвързана с благодарност. Както обикновено младата жена безпогрешно разпознава ходовете на съпруга си. Неговото предложение за нея е нова заплаха: променената ситуация, в която тя би била блудницата, вечно задължената на съпруга си за прошката, означава и промяна в разположението на силите в брака и загуба на всички предимства, които ѝ гарантира любовта на съпруга до момента. В този момент за Мелани няма връщане назад. Тя се отказва от практикувания до сега модел на брак и семейство и поема риска да експериментира с нов брак, в който тя не е само обичаната, но и обичащата жена. Откровеността на Мелани е забележителна, тя си тръгва не защото е виновна, а защото е горда. За любовта и Рубен не става и дума. Всъщност тази любов в нито един момент не е убедителна. Рубен е скучен и изкуствен, а влюбването на Мелани е предначертано и почти подготвено от ван дер Щраатен и неговата ескалираща нетактичност пред Рубен.

Все пак умната Мелани в новата си роля на влюбена жена успява да обвърже Рубен в новия брак. Развоят на събитията свързва Рубен с Мелани може би не по силата на голямата любов от негова страна, но по силата на благодарността и признателността, тъй като Мелани измъква семейството от финансовата криза след банкрута на Рубен.

В края на романа ван дер Щраатен и Мелани образуват една малка общност – тези, които обичат. В този момент на зрялост и опит Мелани осъзнава раната, нанесена на ван дер Щраатен. Любовта му вече не е повод за досада и пренебрежение. В любовта към другия Мелани намира разбиране за любовта на бившия си съпруг.

Романът „Блудницата“ поставя под въпрос традиционния уреден брак по сметка. Бракът като връзка между двама души на базата на любовта отдавна не е само идея. Ван дер Щраатен се опитва да запази своя брак по любов, като активира отминали и настоящи модели. Първоначалната му стратегия – да изгради брак, в който преобладават приятелското отношение и партньорството, не успява, защото Мелани се стреми към връзка, в която също би могла да се изразходва емоционално. Следващата стратегия се отнася до „брака за трима“, но и тя се проваля. Опитът му да запази любимата си жена, приемайки изневярата и детето ѝ от друг мъж, се сблъсква с нежеланието на Мелани да приеме нова роля в семейството и с любовта ѝ към Рубен. Нейният експеримент да сключи брак на основата на емоционално, духовно и сексуално привличане се оказва успешен, макар и не без уговорки.

Романтичният идеал за брака по любов е контрапунктът на прагматичния бюргерски брак. Всички тези експерименти в полето на любовта и брака обаче са възможни, защото ван дер Щраатен представлява

една по-свободна и нескована мъжественост, решително отклоняваща се от нормите на хегемониалната военна мъжественост. Неговата емоционалност, влюбеност, откровеност и неконвенционалност се толерират от обществото единствено благодарение на финансовата му стабилност. Дефицитите му по отношение на хегемониалната мъжественост се отчитат от всички присъстващи (Якобине и съпруга ѝ, Райф и др.) и превръщат ван дер Щраатен в маргинална фигура в социалната структура на обществото. Самата Мелани очевидно е притеснена именно в онези моменти, в които поведението на ван дер Щраатен се отклонява от хегемониалната мъжественост. В края на XIX век евреинът като социален тип се разглежда в съвременния дискурс като фигура на ефеминирания мъж. В очите на съвременниците евреятството и емоционалността са комбинация на двойното изключване и тъкмо нея ван дер Щраатен открито демонстрира. Женският персонаж в романа на Фонтане се явява проводник на хегемониалната мъжественост срещу маргиналните ѝ варианти.

3. Граф Петьофи – вариативната мъжественост

Романът „Граф Петьофи“ излиза през 1884 г. и очевидно се разминава с вкуса на публиката, за което говорят рецензиите и критиките. Както обикновено се отбелязва майсторството на автора да характеризира героите. Става ясно също така, че образът на граф Петьофи затруднява рецензентите. Те многократно подчертават неговата различност и активирани от графа остарели представи за мъжественост, критикуват представата за т.н. *Lebenskünstler* като благородническа отживелица. Като цяло по-нататъшните изследователи оценяват романа негативно. Вандрай определя романа като „второстепенно произведение“, а и Демец потвърждава тази присъда.⁴⁴ Преоценката на романа започва едва през последните десетилетия на XX век.⁴⁵ Особено благодатен се оказва той за интертекстуалните изследвания на Фос и Плет. В контекста на настоящия труд от особен интерес са изследванията, структурирани около темата за брака и неговите формати⁴⁶ и сексуалността⁴⁷.

„Граф Петьофи“ се отклонява от другите разглеждани текстове по много показатели. Само той носи името на главния герой, който е представител на дворянството (*Hofadel*) в Австро-унгарската империя. По изключение действието не се развива в Берлин и дори не в Прусия, а във Виена и в замък в Унгария. Фатално потърпевш от развоя на събитията в поредния любовен триъгълник този път е съпругът, който се самоубива.

⁴⁴ Wondrey 1919, 312; Demetz 1964, 164f., 117, 222.

⁴⁵ Mittenzwei 1970, Müller-Seidel 1974 и др.

⁴⁶ Müller 1986.

⁴⁷ Harnisch 1992, Kolk 1986.

Докато в предходните глави анализът реконструираше причините за сключения брак, то тук протагонистът с охота обяснява защо възнамерява да сключи този неподходящ по всички линии брак. И тук, естествено, е необходима предпазливост, тъй като разказвачът отново не знае всичко, а и самите герои, въввлечени както обикновено в поредица от разговори, не се изповядват, а контролират и моделират речта си с оглед на своите събеседници, цели и търсения ефект.

Тезата, която анализът защитава, е, че планирането на този обикновен брак по сметка всъщност има за задача да прикрие любовта на застаряващия граф към младата актриса. Бракът по сметка е единствения формат, в който връзката му с Франциска би била възможна. Тази теза е останала извън обсега на известните ми изследвания. Едва в приложението към Новото Бранденбургско издание на романа присъства тезата за „стигащата плашещо далеч симпатия на стария граф към младата актриса“ (GBA 1999, 238).

Въпреки многото ясни сведения в текста граф Петьофи е доста нееднозначна фигура. Той разполага със социален статус и имуществено състояние и въпреки това е маргинална фигура във Виенското общество. Разпръснатите сигнали позволяват да се оформи и причината за това: Петьофи е свидетел на революциите от 1848–1849 г. Като унгарец патриот и австрийски офицер той попада между фронтовете и решава дилемата, като се оттегля от военна служба при императора и заминава на дълго пътешествие. В този конфликт се крие причината за резигнацията на Петьофи. Някогашното му решение го обрича на изолация в двора след революцията. Граф Петьофи е откъснат от офицерската си среда, но не може да се причисли и към пролелите кръвта си патриоти в родната страна. Замъкът Арпа също не му дава убежище. На този фон ексцентричната любов на графа към театъра придобива особеното значение на заместител, на изкуствено запълване на вакуума в личния му живот. Особено болезнен за граф Петьофи е въпросът за честта. В дискусиата с младите адютанти по повод самоубийството на стар приятел Петьофи показва своята привързаност към кодекса на честта, но излиза извън стандартизираните представи за чест и достойнство и тяхната защита чрез дуел. Петьофи пледира за индивидуалната чест на човека, която само индивидуално може да бъде защитена. Като напълно легитимна мярка за това той възприема и самоубийството.

Емоционалната реч на графа по този повод, изразеното становище за индивидуална чест вече подсказват, че този герой е носител на мъжественост, отклоняваща се от нормите на военната и свързана с остарели, социално формирани представи за мъжественост.

Нерешителността, липсващият самоконтрол, избухливостта на графа нямат нищо общо с изискванията на хегемониалната мъжественост. Те кореспондират по-скоро с южняшки представи, които също биват активирани в текста. Граф Петьофи възплава и идеите за една благородническа мъжественост, която включва и високо цени уменията за наслада. За Петьофи театърът е територия на отминали добродетели и идеали, за които в съвременния свят няма място. Петьофи не може да се идентифицира нито с благородническо-военния стил на живот, нито с модерните времена. Той е самотен човек, загубил връзката както със средата си, така и с поколението си. За това има и допълнителна причина: графът е „стар ерген“. През втората половина на XIX век това обстоятелство също му отрежда особено място в обществото. Човек, необвързан в брак и семейство, събужда подозрения. Не на последно място, както издава дискурсът, смущава сексуалността на човека извън брака. Съчетанието на необвързаността на Петьофи с любовта му към театъра придава на начина му на живот допълнителна пикантна нотка.

Петьофи се оказва необвързана и недисциплинирана фигура и по показателя поколенческа (генерационна) принадлежност – това също става ясно от анализа на текста. Генерационната проблематика е въведена от сестрата на Петьофи, графиня Юдит. В работата е отделено място за кратък екскурс, свързан с темата за поколението, която става актуална именно през втората половина на XIX век. Една от първите употреби на поколението като нов инструмент за обществен анализ и характеризиране на големи групи хора през определен период отвъд тяхната съсловна или класова принадлежност се отнася именно до така значимата за Петьофи революция от 1848–1849 г. За първи път се говори за „поколението от 1848 г.“, като по този начин не годината на раждане, а общото преживяване се определя като формираща основа на поколението. Изместванията в представите за „младостта“ и тревожните очаквания, свързани с „младите“, също са предмет на разглеждане в екскурса.

В **точка 3.3.** анализът извежда Петьофи като фигура, която се е дистанцирала и от своето поколение. За целта отново се обръща внимание на места в текста, които не са огледани от изследователите и които доказват желанието на Петьофи, от една страна, да създава коалиции в различни ситуации с „младите“ и в дисонанс със своето поколение от чисто възрастова гледна точка. Старият граф демонстративно отказва да бъде стар. Лишен от контактите с офицерите и революционерите от своето поколение, той отказва да остарява заедно с него. Така Петьофи дисквалифицира дисциплинаращите системи на обществото – съсловието, пола и поколението. Според Юдит такова поведение е неуместно

бунтовническо и младежко. Старият граф според нея е пропуснал да остарее. Разбира се, въпросът дали Петьофи е вечният протестиращ от ексцентричност, или всичко това са последици от национално-поколенческия срыв в младостта, не е толкова елементарен. Докато Юдит разглежда поколенческата проблематика с оглед на дихотомията „стар-млад“, то Петьофи има по-широко и съвременно разбиране за това, което е ориентирано към „общото преживяване“.

Анализът дава основание да се приеме, че неговото „младежко поведение“ не е мотивирано единствено от суетата на застаряващия бонвиван, то кореспондира с отказа му от военната кариера, с неучастието в революцията и с крайната му непринадлежност към някакво поколение. Запазените привързаности към някои военни привички показват, че графът не е преболедувал откъсването си от своето поколение, но пък си е издействал свободни поведенчески пространства, които му позволяват да се движи между възрастовите групи.

В очите на сестра му решението му да сключи брак с младата актриса Фрациска е поредната младежка глупост. Изолацията като последица от това решение не може да притесни Петьофи. Без поколенческа зависимост той е свободен за такава стъпка, макар че тя произвежда и обратния ефект: да му демонстрира рязко разликата между поколенията. Петьофи върви по избрания път не за да провокира обществото, а защото провокацията е част от хабитуса на неговата многопластова и вариативна мъжественост. Специалният му статут допуска една късна любов и Петьофи се бори за нея, съобразявайки и надхитряйки се с конвенциите на обществото.

Направеният анализ (**точка 3.4.**) подкрепя предположението за любовта на графа към Франциска. Анализът отново се опира на детайли в разказа, за които едва ли може да се определи дали се промъкват в текста случайно, или следват някаква авторова интенция. Разделен от младата жена не само от съсловните предразсъдъци, конфесионалните различия (графът е католик, а Франциска протестантка от Северна Германия), но и от голямата разлика във възрастта, Петьофи изгражда собствен план за спечелването на Франциска, който се гради изцяло върху отричането на любовта. Скривайки се зад желанието да си осигури приятна компания и необвързващи разговори чрез младата жена, Петьофи най-напред елиминира по този начин съпротивата на сестра си. В ситуацията, в която се намира, той се възползва от всички елементи на своята необвързаност с норми и клишета. Унгарският му произход предпоставя и легитимира характеристики като неукротим темперамент, пламенност и страст. Той добавя и нови щрихи към неговата мъжественост, които кореспондират по-

скоро с южняшките представи и интегрират, дори предполагат мъжката емоционалност. Различната сцена – Виена – до известна степен отхлабва влиянието на хегемониалната в Прусия военна мъжественост и Петьофи представлява от гледна точка на останалите герои при Фонтане различна, маргинална за пруския стандарт, но богата на исторически и социални варианти мъжественост, която по сложен начин кореспондира с всички негови изключености.

Петьофи очевидно съзнава проблематичността на идеята си, затова разширява стратегията си и по отношение на Франциска. Тя не чува уверения в любов, а един прагматичен план, според който ѝ се предоставят всички права на младостта, стига да съблюдава нормите на известно приличие. Петьофи успокоява всички: той не е влюбен и няма никакви сексуални претенции към бъдещата си съпруга. Така бракът между него и 50 години по-младата актриса придобива очертания на обикновен брак по сметка: Франциска ще напусне съмнителното поприще на актьорското изкуство и ще смени начина си на живот с този на „графиня Петьофи“ – развитие, което vyplъщава най-смелите мечти на младите актриси. От своя страна, Петьофи ще се радва на разтуха и цветущ живот около себе си. Това е външната форма. Разговорът на Петьофи с Франциска показва, че графът лавира умело според реакциите на младата жена: премълчаването на любовта е решение на мига и наложително средство, за да бъде склонена Франциска към тази стъпка.

В осъществения брак по сметка, натоварен с много друг подтекст не само от страна на Петьофи, но и от страна на Франциска – анализът се спира на нейните отношения с граф Егон още преди брака с Петьофи, – всеки от брачните партньори спазва своята част от уговорката. Брачният договор има характер на договор между поколенията, който предвижда и клаузи, свързани с младостта на Франциска и нуждата ѝ от любов и забавления. В момента, в който се случва точно това и Франциска се поддава на страстта си към Егон, племенника на стария граф, цялата конструкция на този брак се разпада. Моментът на пълното осъществяване на плана на Петьофи показва пълната му привидност. Графът е надценил не само Франциска, но и себе си. Всъщност Франциска е неподходяща за този сценарий. Рефлексивна и умна, тя добре осъзнава чувствата на Петьофи към себе си и не би могла с лека ръка да властва в един „двор по подобие на Вартбург“ през епохата на минезанга. Освен това нейният житейски проект като графиня Петьофи не предвижда скрито продължение на битието ѝ на актриса. Петьофи приема нейните мащаби и свиква с мисълта за доброволния ѝ отказ от предоставените ѝ свободи. Именно поради тази причина изневярата с Егон се превръща в трагедия и за

двамата съпрузи. Безгрижният брачен вариант се оказва неосъществим.

Петьофи решава да се оттегли от пътя на двамата влюбени. Доколко и Егон е влюбен във Франциска, остава под въпрос. По-скоро той напомня Рубен в „Блудницата“, който е реагиращата фигура във връзката с Мелани. Това предположение е имагинерна конструкция на стария граф. Той е засегнат и разочарован и в любовта си, и в последния си опит да преодолее самотата и да придобие някаква принадлежност и обвързаност. Самоубийството му е израз на това разочарование и болка. То е напълно индивидуално и емоционално мотивиран акт. В очите на обществото самоубийството му би активирало други модели на мислене и би изглеждало като начин на реабилитиране на честта. В този смисъл беше и тълкуването на графа в началото на романа. Така и това последно действие на Петьофи придобива двойствен смисъл, при който външната форма скрива изцяло индивидуалното префункционализиране на утвърдените социални практики.

Скритият „препъни-камък“ в плановете на граф Петьофи е генерационният проблем, съществуващ на базата на неговото генерационно позициониране (изключване) и генерационното му класифициране от страна на обществото. Всичките му стратегии са ориентирани към елиминирането на тази класификация. Граф Петьофи чувства и действа като „млад“, а изгражда стратегиите си с оглед на „стария граф“, както го възприема околният свят. Любовта и „неподходящата страст“ са добре маскирани. Петьофи прикрива неуместното си чувство зад ритуалите на традиционната мъжественост и така пропуска възможността да изгради с Франциска брак на основата на приятелството и партньорството. В неговия образ се пресичат различни концепции за поколенческа принадлежност, модели на брака и идеали за мъжественост. Маргиналната мъжественост плаща дан на хегемониалната мъжественост, доминираща и представите за поколение.

4. Барон фон Инщетен – провалът на на рефлексивната мъжественост

Реакцията на читатели и критика по отношение на романа „Ефи Брист“ е напълно положителна. Критиката възхвалява метода на Фонтане да характеризира героите си опосредствено, чрез разговора. Открито се дискутира въпросът за това, кой кого обича в този роман, установен е съществуващият емоционален дефицит по отношение на всички герои. Въпреки че критиците намират Инщетен за доста положителна фигура, публиката масово не харесва главния герой. Все пак в рецензиите намира място и схващането, че Инщетен е жертва на обективни обстоятелства. Докато рецензентите намират основание да говорят и за любовта на

Инщетен към Ефи, и за неговата трагедия, читателите (главно читателки, както може да се съди по писмата, отправени лично до автора) възприемат главно трагичната съдба на Ефи Брист. Очевидно сугестивната интерпретация на майор Крампас в романа е възприета от мнозина като обективната истина за героя.

В научните изследвания фигурата на Инщетен години наред е обект на критика, която получава нови аргументи от феминистичното литературознание. С изследванията на Мюлер-Зайдел и Ингрид Митенцвай обаче вече е започнал принципно по-различен прочит на романите в търсене на „човека зад думите“. Зачестяват статии и студии, които подчертават „външното командване“ в действията на Инщетен и разглеждат романа по-скоро като широко платно на исторически конкретна ситуация от втората половина на XIX век.

Някои изследвания поставят психологически акценти и разглеждат Инщетен като жертва на мазохистичен нагон, като при тази интерпретация скритата главна фигура в романа се оказва Луизе Брист.⁴⁸ Инщетен не успява да се справи с травмата от младостта си – любовта към Луизе Брист и отхвърлянето му като съпруг, целият му живот има компенсаторен характер. В края на XX век се появяват и изследвания, които очевидно се опитват да реабилитират главния герой в романа „Ефи Брист“.

Прегледът на секундарната литература ме убеждава, че отношението към Инщетен до голяма степен се определя от отношението на интерпретатора към извънлитературния дискурс за мъжествеността. Отрицателната оценка за героя е свързана с неприемането на една хегемониална, военна мъжественост, която той репрезентира – или поне си дава вид, че го прави. В този случай Инщетен е разглеждан като прекалено принципен, обсебен от чувството си за дълг, пренебрегващ чувствата и любовта в името на кариерата. С почти същите аргументи Инщетен жъне похвали, когато рецензентът сам се отнася положително към военно инспирираната хегемониална мъжественост. Когато обаче самият Инщетен бива разпознат като комплицирана и нееднозначна фигура, тогава нещата се усложняват. „Половинчатият“ Инщетен е отхвърлен от защитниците на хегемониалната мъжественост като неин неубедителен експонент и е диференцирано анализиран от защитниците на тезата за кризисната мъжественост в края на XIX век.

Дискурсът за мъжествеността играе основна роля при възприемането и оценката на барона. Както е отбелязано във втората глава на това изследване, в края на века от особено значение са примерите за успешно защитените модели на хегемониална мъжественост. Инщетен е възприеман

⁴⁸ Вж. Böschstein 1988.

като неин репрезентант и е приветстван в среди, които държат на валидната конструкция на хегемониалната мъжественост. Като несигурен практикант на хегемониалната мъжественост Инщетен търпи чисто идеологическа критика.

Тъй като в този роман най-отчетливо и еднозначно присъства темата „мъжественост“, анализът като опит за нов прочит на фигурата на Инщетен се опира на дискурса за мъжествеността в края на XIX век. (Вж. 4.3.) Инщетен съзнателно репрезентира хегемониалната мъжественост като предпоставка за успех в професионалния и личния си живот. Същевременно обаче той добре познава своите собствени „отклонения“ и прави опит да извоюва пространство, където скритата му емоционалност и нужда от любов да бъдат възможни. Съзнанието за разминаването между официалната и индивидуалната мъжественост го превръща в представител на една саморефлектираща се мъжественост, за която можем да съдим по последиците ѝ.

Различни герои в романа единодушно обявяват Инщетен за „мъж на честта“ и „мъж с принципи“. Логично възниква въпросът: на базата на каква информация героите са си съставили подобно мнение за Инщетен. Очевидно е, че неговото появяване не дава възможност за такава бърза преценка. Увереността в подобни твърдения персонажите вземат от миналото на Инщетен и аферата му с Луизе Белинг. Независимо от възникналата тогава ситуация, бегло щрихирана в разговора на Ефи с приятелките ѝ, Инщетен се е държал както подобава и е оставил у всички участници убеждението, че е наистина идеалният мъж. Качествата, които биват изтъквани, ни позволяват да идентифицираме неговата мъжественост като абсолютното въплъщение на хегемониалния идеал.

Към „мъжките“ качества на Инщетен се прибавят и „мъжката му красота“, добрата стойка, поведението, издаващо офицерското му минало. Малка сянка върху всичките му мъжки достойнства изглежда продължава да хвърля отказът му от офицерската кариера в резултат на любовна история. Но Инщетен, научава читателят пак от Ефи, като офицер от запаса е доказал своята мъжественост, включвайки се като верен поданик и патриот в седемгодишната война и получавайки за храбростта си Почетния кръст.

Младата Ефи разпознава в Инщетен именно мъжа като представител на една хегемониална мъжественост, гарантираща успех в обществото. Тя го предпочита пред братовчедата Дагобер именно защото с Инщетен би могла да заеме добро място в обществото и защото от него „нещо ще

излезе“. Не само Ефи, но и представителите на бюргерството в романа са изпълнени с възхищение към Инщетен. Идеите на хегемониалната мъжественост очевидно имат широк обществен резонанс. Самият Инщетен има благородно потекло, но начинът му на живот издава по-скоро влиянието на бюргерските добродетели като труд, отговорност, стремеж към успех, хуманизъм. Хегемониалната мъжественост, която Инщетен демонстрира отвъд цитираното мнение за него, се състои от благороднически и бюргерски представи. Същевременно той осъзнава и редуциите, на които този идеал го подлага.

Скритите противоречия в тази фигура започват още със значението, което младежкото разочарование е изиграло в живота на героя. Случилото се някога е довело до решителни промени в живота му – отказ от военна кариера, следване в университет, кариера на чиновник. Последниците са видими и в личен план – до 38-та си година Инщетен не установява връзка, която да завърши с брак. Всичко това говори за дълбоката емоционалност на героя и склонността му да взема решения под въздействието на емоционални преживявания. Анализът показва, че в много ситуации Инщетен реагира и действа емоционално. Той самият очевидно познава своите „тъмни“ страни и се старее да ги скрие. С цената на пълното игнориране на чувствата и сигурен самоконтрол баронът продължава да бъде „перфектният мъж“. Само детайлите показват пукнатините в този образ. Неговата хегемониална мъжественост е съзнателно поддържана конструкция, която влияе върху имиджа му сред околните и сама се вдъхновява от получения отзвук.

Предпазливото отношение на героя към чувствата е лично изстрадана необходимост, която съвпада с изискванията на дискурса. Пак според този дискурс мястото на емоционалността е единствено в семейството. Инщетен се придържа към това правило, но други негови привычки дават повод на стария Брист за самодоволно превъзходство. От неговата перспектива на самостоятелен провинциален благородник и земевладелец (Landadel) Инщетен на моменти изглежда твърде обуржоазен и малко по женски мекушав. Бащата на Ефи проявява верен усет за противоречивостта на Инщетен. Въпреки това анализът се отнася с предпазливост към изказванията му както и към тези на Крампас, тъй като всеки от двамата има своите принципни причини да не обича особено много Инщетен. И за двамата баронът е твърде усърден в старанието си да бъде перфектен. От една страна, и двамата са изпълнени с респект към него, от друга обаче и двамата са изкушени да тълкуват перфекционизма му като гузна съвест и стратегия на прикриването. Интерпретациите на

стария Брист и на Крампас деконструират перфектния мъж Инщетен. Към тази компания скоро се присъединява и самият разказвач, който, както обикновено, само имитира, че знае всичко. **Точка 4.4.** се занимава със стратегиите на Инщетен в брака и с това, как и доколко хегемониалната мъжественост играе роля и в сферата на личния му живот. По какви причини Инщетен сключва брак точно с Ефи – това не може да бъде изяснено докрай. Съществуват различни предположения. Сигурно може да се докаже обаче, че той е твърдо решен да гради брака си целенасочено, да създаде сфера на лично пространство, в която да бъде позволено онова, което обществото забранява. Не случайно Инщетен разхожда Ефи из различни музеи по време на сватбеното им пътешествие. По този начин се опитва да я заинтригува за онова, което е важно за него. Изкуството би могло да бъде първото общо нещо помежду им. Много пъти в текста се обръща внимание на наблюдаващия поглед на Инщетен. Корте подчертава функцията на знаците в романите на Фонтане: „Всеки феномен може да бъде симптом на нещо, следа към скрито, но осезаемо значение [...]“⁴⁹ Инщетен несъмнено би искал да знае нещо повече за младата си жена, за да може да осъществи проекта за своя брак. Неговите действия могат да бъдат разглеждани като непрекъснати усилия за създаване на някаква общност. Не може, разбира се, да се отрече, че Инщетен е в твърде голяма степен подвластен на дискурсите на времето, за да успее да мотивира Ефи към активно участие в неговия проект. Така или иначе Ефи не се въодушевява нито от изкуство, нито от музика, нито от политика. Колко неравно е разпределен интересът на двамата един към друг доказва още кореспонденцията преди брака.

Очевидното усилие на Инщетен да бъде средоточие в живота на Ефи в Кесин доказва колко важен е този брак за героя. Описанието на хората и ежедневието насочва вниманието на Ефи единствено към съпруга ѝ. Подобно съсредоточаване би ѝ помогнало, ако пожелае да разбере кой е Инщетен. Неговите кодирани сигнали се опитват да превърнат скритите му страни, емоционалната му природа, за която в хегемониалната мъжественост няма място, в обект на комуникацията. Цялата история около китаеца е комуникационен медиум, който Инщетен използва и който за съжаление не проработва.

Ефи е дала ръката си на видимия, не на невидимия Инщетен, тя очаква от съпруга си да съответства на образа, който другите, а и тя самата имат за него. За Инщетен този факт не остава скрит. Забелязвайки нейния страх и нежелание да остава сама, Инщетен префункционализира историята за китаеца: от средство за трансфер на информация тя се

⁴⁹ Korte 1989, 110.

превърща в принудително обвързване на Ефи със съпруга ѝ. Не любовта, страхът принуждава Ефи да очаква барона с нетърпение: нестабилен мост между двамата съпрузи.

Първоначалната брачна стратегия на Инщетен е ориентирана към изграждането на емоционална близост и взаимно опознаване, така че бракът да се превърне в зона на взаимност и доверие. Очевидно Инщетен очаква да проработи онази идея за брака, при която любовта се появява по време на, а не преди брака. Фактът, че Ефи не е свързана любовно със съпруга си, е повече от ясен, но Инщетен не изключва възможността това да се случи и с двамата. Надеждата за любов сигурно съпътства този брак, като се има предвид каква роля е играла точно любовта в живота на съпруга. Цялата стратегия на Инщетен обаче не може да бъде осъществена с по детски наивната Ефи.

Това, разбира се, не означава, че Ефи няма своя, може би инстинктивна стратегия за брака. (**Вж. точка 4.4.2.**) Така както Ефи не реагира на усилията на барона, така и той не забелязва нейните докосвания и дискретно-нежни жестове. Макар и с трудности и лъкатушения връзката им в брака все пак се развива. Младата жена знае за скритата нежна натура на Инщетен, знае и за връзката му с майка ѝ и може би очаква да види скритата му нежност и любов не като информация от миналото, а като настоящо поведение, насочено към самата нея. Ефи пропуска, че и Инщетен има нужда от време, за да се влюби в нея. Концепциите на двамата за брака се разминават – докато Инщетен търси емоционалната близост и очаква раждането на любовта, Ефи залага на физическата близост, докосването и нежността и очаква да намери любовта в брака съгласно тривиализираната идея за романтичната любов. Природата ѝ не е настроена да очаква комплицирани душевни състояния. Двамата се разминават в очакванията си и на Ефи не ѝ остава друго, освен да повтаря „Мъжете – мъжествени!“ и да спре да свързва голямата любов с възплъщението на формулата, тъй като двете неща не вървят заедно. Различни фактори блокират не само емоционалната близост, но и любовната страст и Ефи все повече очаква от Инщетен единствено обществено положение и кариера. Анализът се спира и на други причини, поради които Ефи се отказва да очаква любовта в брака си. След първото разочарование и макар че двамата съпрузи имат различни изходни представи за брака, все пак отношенията им започват да се балансират. Този бавен процес бива прекъснат от появата на третия в неизбежния триъгълник.

Точка 4.4.3. анализира Крампас и неговите стратегии на

прелъстяването. Крампас снабдява Ефи с една интерпретация на поведението на съпруга ѝ, която окончателно я отчуждава от него и отваря територия за настъплението на майора. В разговорите с младата жена Крампас се самоинсценира като пълната противоположност на съпруга. Деконструкцията на имиджа на съпруга е двойна: Крампас осмива хегемониалната военна мъжественост на Инщетен като педантизъм и скованост, но същевременно посочва и пукнатините в тази мъжественост – възпитание чрез страх, манипулация, истории за призраци, фантастично-афективни моменти. Сам по себе си Крампас репрезентира една напълно различна мъжественост, ориентирана към кавалерство, забавление и свободно поведение, встрани от дисциплината, реда, дълга и честта. Неговата стратегия е стратегия на разобличението. Майорът убеждава Ефи, че се е омъжила не за когото трябва – или поне че Инщетен не е мъжът, за когото тя го смята. За това вероятно има и други причини, освен интереса му към младата жена. Крампас представлява друга мъжественост, но това не значи, че не копнее по хегемониалната и че не разглежда себе си като неудачник на фона на барона.

Точка 4.5. изследва поведението на Инщетен след появата на Крампас. Установява се, че той все повече се влюбва в младата си жена и същевременно се противопоставя на Крампас единствено пасивно. Трудно може да се приеме, че наблюдаващият Инщетен не забелязва изчервяванията на Ефи и смуцението ѝ в компанията на майора. Фаталното пътуване с шейната е иницирано от самия него. Набиращата скорост на връзката между Ефи и Крампас вероятно изпълнява за Инщетен ролята на изпитанието, което ще покаже истината за неговия брак. Както Сант Арно, ван дер Щраатен, Петьофи, така и Инщетен оставя решението в ръцете на жена си. И в този момент той действа в пълен разрез с изискванията на хегемониалната мъжественост и показва колко външна е нейната роля в живота му.

Намирането на писмата преобръща живота и на двамата. Инщетен избира дуела не защото изпитва нужда от отмъщение. Баронът вижда в писмата доказателството за поредния си провал в полето на любовта и брака. Откритието потвърждава латентните му подозрения и страхове. Той не желае да продължи един брак, в който няма място дори надеждата да бъде обичан един ден. Действа така, сякаш изпълнява директивата на Ефи: „Мъжете – мъжествени!“ В противен случай би се бламирал – не пред Вюлерсдорф, а пред самата Ефи. Не обществото и не наранената чест го карат да прибегне до изпитаното средство на дуела, а разочарованието от сиването на житейската и брачната му концепция. Не социалната

отговорност го тласка към личното нещастие, а личното нещастие го води към мнимото изпълнение на някакъв социален дълг. Така понятието за „чест“ е напълно преформатирано и влиза в служба на емоционални, афективни състояния.

Провалът на Инщетен е провал не само на хегемониалната мъжественост, но и на опита на индивида да се измъкне от нея. Инщетен не успява да разграничи двете форми на съществуване през XIX век – в полето на общественото и в полето на личното. Този неуспех се дължи на липсващата комуникация между него и Ефи, която да направи възможно интимното говорене за чувства, преживявания, опит и любов.

Кризисността в образа на Инщетен показва комбинацията между консенс и диссенс в практикуваната мъжественост и конкуренцията между различни форми на мъжественост в една епоха, едно общество, една личност. (Вж. 4.6.)

IV. ЗАКЛЮЧЕНИЯ: „Половинчати фигури“ или трагични герои на прехода?

И четиримата главни герои в разглежданите тук романи планират и сключват или пък живеят в брак, който на пръв поглед прилича на обичайния за времето „разумен брак“. Само в случая Инщетен-Ефи бракът е равностоеен (хомогамен). Въпреки това обаче при внимателно вглеждане в останалите романи се оказва, че „полза“ от тези бракове произтича само за героините. Браковете на граф Петьофи, ван дер Щраатен и Сант Арно от самото начало не могат да се окичат с предиката „брак по разум“. И за четиримата герои бракът е свързан еднозначно с риск и предвещава загуби (на обществено положение в случая със Сант Арно и граф Петьофи) или провал на целия проект.

Анализът показва, че всъщност и четиримата герои сключват брак по любов (ван дер Щраатен, Сант Арно, граф Петьофи) или се влюбват впоследствие (Инщетен). Поради различни причини, всички свързани с хегемониалната мъжественост, героите на Фонтане се чувстват длъжни да прикриват този факт. Забраната на емоциите, изискването за стриктен контрол и самообладание им забраняват да показват и споделят чувствата си. Единствен ван дер Щраатен не се подчинява на това изискване. Като представител на новия капитал и евреин той така или иначе не е част от елита, генериращ хегемониална мъжественост. Въпреки това и той не може директно да сподели нито любовта си, нито разочарованието си от липсата на любов от страна на Мелани. Макар и социално поставен отвъд

хегемониалната мъжественост, и за ван дер Щраатен важат правилата, по които мъжествеността трябва да се разграничи принципно от женствеността. За Петьофи забраната на чувствата е допълнително генерационно мотивирана. И за четиримата герои е от значение отношението на жените към критериите за мъжественост. В брачните отношения отново проличава по какъв начин женствеността участва в генерирането на представите за мъжественост и в консолидирането на хегемониалната мъжественост.

Повтарящият се наративен модел на любовния триъгълник дава възможност на протагонистите да демонстрират съпричастността си към хегемониалната мъжественост и същевременно разкрива стремежа им към нейната корекция.

В имагинерните светове на романа героите се опитват да превърнат ограниченото пространство на семейството в място на личностни отношения, на любов и доверие. Запазвайки по-старите формати на брак, те се опитват да осъществят новия модел на семейството като място на любовта. Героите обичат и искат да бъдат обичани. Техните проекти обаче се провалят в резултат на условията, породили тази усложнена схема: поляризирането на отношенията между половете през втората половина на XIX век. В тази бинарна система женствеността не приема скритата претенция на мъжествеността да си възвърне „цялостта“ и „всестранността“: Ефи отказва да приеме скритите страни на Инщетен, Мелани не се е омъжила за ван дер Щраатен, за да го обича, Франциска се придържа към устния брачен договор с Петьофи, а Сесил отказва да обвърже благодарността с любовта. Героините на Фонтане не приемат претенциите на мъжете да бъдат обичани. Емоционалното ефеминиране на съпрузите получава ясен отговор в изневярата.

Идеалът на хегемониалната мъжественост моделира поведението на героите от две позиции: на мъжа и на жената. Героите на Фонтане остават фокусирани върху външната страна на хегемониалната мъжественост. Комуникацията между партньорите е обречена на неуспех. Мъжките емоции могат да бъдат трансферирани само закодирано, без гаранция, че техният адресат ще пожелае да дешифрира кода. Широката интертекстуална мрежа, заложенa в романите, разгръща истински спор между скритите цитати, подмолен конфликт на дискурсите.

Още по-трудно подлежи на трансфер разочарованието и надеждата на героите да бъдат обичани. Неизбежно мъжете в романите на Фонтане се изправят пред въпроса доколко траен е техният брак и дали самите те биха могли да живеят в него, виждайки, че целите и намеренията им са напълно обречени на неуспех. Всеки един от тях взема решение, което придава

приемлива форма на емоционалния им провал. Дуелът на Инщетен формално съответства напълно на ритуалите на хегемониалната мъжественост, но всъщност е скрито признание за пълния крах и сбогуване с надеждата да бъде обичан и да бъде себе си, нещо различно от предписания от дискурса мъж, в рамките на семейството.

Моделът на брака по разум изглежда вече не покрива никакви потребности и това най-напред проличава в стремежа на мъжете подмолно да активират други концепции за брак. Наричат Фонтане „писателя на нещастните бракове“⁵⁰, макар че щастието на моменти изглежда възможно. Провалът се случва поради пропадането на възможностите за комуникация, на автентичното говорене за любовта. Различните обществени дискурси нормират както поведението на мъжете, така и очакванията и комуникативните им възможности.

На този фон възниква въпросът дали половинчатостта на Фонтаневите герои е заслужена оценка. „Половинчати“ тези герои изглеждат само на фона на подмолно действащата като критерий хегемониална военна мъжественост, характеризираща деветнадесетото столетие. Скритият протест на героите, настояването за право на емоционалност и „личностни отношения“, отхвърлянето на действащите модели на брак и семейство разкриват забравения стремеж към цялостност и всеостранност. „Цялостният“ мъж на XIX век е обречен на половинчатост. Зад неподвижната маска на хегемониалната мъжественост героите на Фонтане съществуват като цялостни фигури на прехода, които по единствено допустимия за тях начин воюват за правото на индивидуална мъжественост.

Борбата им с нормативния дискурс на мъжествеността остава незабелязана от съвременниците. Те ги възприемат като положителни представители на хегемониалната мъжественост, но вписаното в текстовете проблематизиране на тази мъжественост остава неразчетено. Така литературният дискурс потвърждава своята особеност, или нека кажем пристрастно – своето предимство пред други дискурси: той проблематизира дисциплиниращата функция на тези дискурси дори там, където изглежда, че безропотно я утвърждава. Дуелът и самоубийството изпълняват в текстовете функции, различни от тези, които дискурсът им приписва. Предложеният тук прочит на романите на Фонтане открива тяхното функциониране като своеобразен анти-дискурс.

⁵⁰ Schlaffer 1999, 76 и сл.

Цитирана в автореферата литература:

- Aulenbacher, Brigitte (Hg.) (2006): FrauenMännerGeschlechterforschung. State of the Art. Deutsche Gesellschaft für Soziologie; Jahrestagung der Sektion Frauen- und Geschlechterforschung in der Deutschen Gesellschaft für Soziologie. 1. Aufl. Münster: Westfälisches Dampfboot (Forum Frauen- und Geschlechterforschung, 19).
- Bauer, Karen (2002): Fontanes Frauenfiguren: Zur literarischen Gestaltung weiblicher Charaktere im 19. Jahrhundert. Frankfurt Main: Lang.
- Becker, Sabina (2002): "Wer ist "Cécile?". Der "Roman einer Phantasie": Theodor Fontanes "Cécile". In: Ulf-Michael Schneider und Silvia Serena Tschopp (Hg.): Jahrbuch der Raabe-Gesellschaft. Tübingen: Niemeyer, S. 130–150.
- Becker, Sabina (2005): "Wiederhergestellte" Weiblichkeit, alternative Männlichkeit. Theodor Fontanes Roman *L'Adultera*. In: Sabina Becker und Sascha Kiefer (Hg.): "Weiber weiblich, Männer männlich". Der Geschlechterdiskurs in Theodor Fontanes Romanen. Tübingen: Narr Francke Attempto, S. 127–158.
- Becker, Sabina (2007): Literatur- und Kulturwissenschaften. Ihre Methoden und Theorien. Orig.-Ausg. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt-Taschenbuch-Verlag (Rowohlts Enzyklopädie, 55686).
- Blog-Reigl, Carola (2001): Aurora und Marinelli - Zitierunfähigkeit und verweigertes Zitat in Theodor Fontanes "Cécile". In: Andrea Gutenberg und Ralph J. Poole (Hg.): Zitier-Fähigkeit. Findungen und Erfindungen des Anderen. Berlin: Erich Schmidt, S. 104–120.
- Bogdal, Klaus-Michael (2007): Historische Diskursanalyse der Literatur. Heidelberg: Synchron (Diskursivitäten, 11).
- Böschstein, Renate (1988): Die Ehre als Instrument des Masochismus in der deutschen Literatur des 18. und 19. Jahrhunderts. In: Johannes Cremerius (Hg.): Freiburger Literaturpsychologische Gespräche. Bd. 7. Masochismus in der Literatur. Würzburg: Königshausen und Neumann, S. 34–55.
- Brunotte, Ulrike; Herrn, Rainer (Hg.) (2008): Männlichkeiten und Moderne. Bielefeld: Transcript-Verlag.
- Connell, Robert William (1999): Der gemachte Mann. Konstruktion und Krise von Männlichkeiten. Opladen: Leske+Budrich (Geschlecht und Gesellschaft, 8).
- Demetz, Peter (1966): Formen des Realismus. München: Carl Hanser 1966.
- Downes, Daragh (2000): Cécile. Roman. In: Christian Grawe und Helmuth Nürnberger (Hg.): Fontane-Handbuch. Tübingen: Kröner, S. 563–575.
- Elias, Norbert; Schröter, Michael (1992): Studien über die Deutschen. Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert. Frankfurt a. M: Suhrkamp (Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft, 1008.).
- Erhart, Walter (2001): Familienmänner. Über den literarischen Ursprung moderner Männlichkeit. Univ. Habil.-Schr.-Göttingen, 1996. München: Fink.
- Foucault, Michel (1973): Die Archäologie des Wissens. Frankfurt Main: Suhrkamp.
- Frevert, Ute (1997): Das Militär als "Schule der Männlichkeit". Erwartungen, Angebote,

- Erfahrungen. In: Ute Frevert (Hg.): *Militär und Gesellschaft im 19. Jahrhundert*. Stuttgart: J. G. Cotta'scher Buchhandlung, S. 145–173.
- Frevert, Ute (2008): *Das Militär als Schule der Männlichkeiten*. In: Ulrike Brunotte und Rainer Herrn (Hg.): *Männlichkeiten und Moderne*. Bielefeld: Transcript-Verlag, S. 58–75.
- Friedrich, Gerhard (1968): *Das Glück der Melanie van der Straaten*. Zur Interpretation von Theodor Fontanes Roman „L'Adultera“. In: *JbDSG 1968, 12*, S. 359–382.
- Geisenhanslüke, Achim (2008): *Gegendiskurse. Literatur und Diskursanalyse bei Michel Foucault*. Heidelberg: Synchron, Wiss.-Verl. der Autoren (Diskursivitäten, 12).
- Hagemann, Karen (1996): "Heran, heran zu Sieg oder Tod!" Entwürfe patriotisch-wehrhafter Männlichkeit in der Zeit der Befreiungskriege. In: Thomas Kühne (Hg.): *Männergeschichte - Geschlechtergeschichte. Männlichkeit im Wandel der Moderne*. Frankfurt/Main: Campus-Verl. (Reihe Geschichte und Geschlechter, 14), S. 51–68.
- Harnisch, Antje (1992): *Keller, Raabe, Fontane*. Univ, Frankfurt am Main, Madison.
- Heuser, Magdalena (1973): Fontanes „Cécile“. Zum Problem des ausgesparten Anfangs. In: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 92 (Sonderheft), S. 36–58.
- Karremann, Isabel (2004): *Männlichkeitsforschung und Literatur(wissenschaft) in Deutschland*. In: *Jahrbuch für finnisch-deutsche Literaturbeziehungen.Helsinki* (36), S. 33–46.
- Kessel, Martina (2000): *Das Trauma der Affektkontrolle. Zur Sehnsucht nach Gefühlen im 19. Jahrhundert*. In: Claudia Benthien, Anne Flaig und Ingrid Kasten (Hg.): *Emotionalität. Zur Geschichte der Gefühle*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, S. 156–177.
- Kessel, Martina (2001): *Langeweile. Zum Umgang mit Zeit und Gefühlen in Deutschland vom späten 18. bis zum frühen 20. Jahrhundert*. Göttingen: Wallstein.
- Kolk, Rainer (1986): *Beschädigte Individualität. Untersuchungen zu den Romanen Theodor Fontanes*. Heidelberg: C. Winter (Probleme der Dichtung, 19).
- Korte, Hermann (1989): *Ordnung & Tabu. Studien zum poetischen Realismus*. Bonn: Bouvier (Abhandlungen zur Kunst-, Musik- und Literaturwissenschaft, 381).
- Link, Jürgen; Link-Heer, Ursula (1990): *Diskurs/Interdiskurs und Literaturanalyse*. In: *Zeitschrift für Literatur und Linguistik* 77, S. 88–99.
- Luhmann, Niklas (1994): *Liebe als Passion. Zur Codierung von Intimität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp (Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft, 1124).
- Maihofer, Andrea (1995): *Geschlecht als Existenzweise. Macht, Moral, Recht und Geschlechterdifferenz*. Frankfurt am Main: Helmer (Aktuelle Frauenforschung).
- Martschukat, Jürgen; Stieglitz, Olaf (2008): *Geschichte der Männlichkeiten*. Frankfurt/Main: Campus-Verl. (Historische Einführungen, 5).
- Mecklenburg, Norbert (1998): *Theodor Fontane. Romankunst der Vielstimmigkeit*. Frankfurt Main: Suhrkamp.
- Mende, Dirk (1980): *Frauenleben. Bemerkungen zu Fontanes "L'Adultera" nebst Exkursen zu "Cécile" und "Effi Briest"*. In: Aust, Hugo (Hg.): *Fontane aus heutiger Sicht*. München:

Nymphenberger Verlagshandlung, S. 183–213.

Meuser, Michael (2006): *Geschlecht und Männlichkeit. Soziologische Theorie und kulturelle Deutungsmuster*. 2. überarbeitete und aktualisierte Auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften (Fragen der Gesellschaft).

Meyer, Herman: Das Zitat als Gesprächselement in Theodor Fontanes Romanen. In: *Wirkendes Wort* 1960 (10), S. 221–238.

Mittenzwei, Ingrid (1970): *Die Sprache als Thema. Untersuchungen zu Fontanes Gesellschaftsromanen*. Bad Homburg v.d.H: Gehlen.

Müller, Karla (1986): *Schloßgeschichten. E. Studie zum Romanwerk Theodor Fontanes*. München: Fink (Universität <München>: Münchner Universitäts-Schriften / Philos. Fak. / Münchner germanist. Beitr, 36).

Plett, Bettina (1986): *Die Kunst der Allusion. Formen literarischer Anspielungen in den Romanen Theodor Fontanes*. Köln: Böhlau (Kölner germanistische Studien, 25).

Rauch-Maibaum, Renate (1991): *Zum "Frauen-" und "Männerbild" in Romanen Theodor Fontanes*. Köln: Dissertation.

Radkau, Joachim (1995): *Die Männer als schwaches Geschlecht. Die wilhelminische Nervosität, die Politisierung der Therapie und der mißglückte Geschlechterrollentausch*. In: Thomas Kornbichler (Hg.): *Variationen der Liebe. Historische Psychologie der Geschlechterbeziehung*. Tübingen: Ed. diskord (Forum Psychohistorie, 4), S. 249–293.

Rosenbaum, Heidi (1982): *Formen der Familie. Untersuchungen zum Zusammenhang von Familienverhältnissen, Sozialstruktur und sozialem Wandel in der deutschen Gesellschaft des 19. Jahrhunderts*. Univ., Habil.-Schr., 1981--Göttingen, 1981. 1. Aufl. Frankfurt a.M: Suhrkamp (Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft, 374).

Runte, Anette; Werth, Eva (Hg.) (2007): *Feminisierung der Kultur: Krisen der Männlichkeit und weibliche Avantgarde*. Würzburg: Königshausen und Neumann.

Sagarra, Eda (Hg.) (1999): *Theodorus Victor: Theodor Fontane, der Schriftsteller des 19. am Ende des 20. Jahrhunderts*. Frankfurt Main, Berlin, Bern u.a.: Lang.

Schlaffer, Hannelore (1999): *Die gesprochene Ehe. Eine Utopie des späten Fontanes*. In: *Fontane-Blätter* 67, S. 75–90.

Schmale, Wolfgang (2003): *Geschichte der Männlichkeit in Europa. (1450 - 2000)*. Wien: Böhlau. Online verfügbar unter <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2004-1-093> / <http://www.gbv.de/dms/hbz/toc/ht013697489.pdf>.

Tholen, Toni (2005): *Verlust der Nähe. Reflexion von Männlichkeit in der Literatur*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter (Germanisch-romanische Monatsschrift. Beiheft, 24).

Ullrich, Peter (2008): *Diskursanalyse, Diskursforschung, Diskurstheorie. Ein- und Überblick*. In: Ulrike Freikamp, Matthias Leanza und Janne u.a Mende (Hg.): *Kritik mit Methode? Forschungsmethoden und Gesellschaftskritik*. Berlin: Dietz (Texte // Rosa-Luxemburg-Stiftung, 42), S. 19–29.

Voß, Lieselotte (1985): *Literarische Präfiguration dargestellter Wirklichkeit bei Fontane. Zur Zitatstruktur seines Werkes*. München: W. Fink.

Wandrey, Conrad (1919): Theodor Fontane. München: Beck.

Wegmann, Nikola (1988): Zurück zur Philologie? Diskurstheorie am Beispiel einer Geschichte der Empfindsamkeit. In: Jürgen Fohrmann (Hg.): Diskurstheorien und Literaturwissenschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp (Suhrkamp-Taschenbuch, 2091), S. S. 349–364.

Winko, Simone (1999): Diskursanalyse, Diskursgeschichte. In: Heinz Ludwig Arnold (Hg.): Grundzüge der Literaturwissenschaft. München: Dt.-Taschenbuch-Verl. (dtv, 4704), S. 463–478.

Кирова, Милена: Давид, великия. История и мъжественост в Еврейската Библия. Книга 1. София: Сиела 2011.

Публикации на авторката по темата:

1. Razbojnikova-Frateva, Maja (2009): Innstetten im „Effi Briest“-Film von Rainer Werner Fassbinder: zwischen „Blaubart und Othello“? Beitrag zur Konferenz. Veliko Tarnovo 2009. Im Druck.

2. Razbojnikova-Frateva, Maja (2010): Geschlecht, Generation, Konvention: Netze des Unglücks. Beobachtungen über die Männerfiguren in Fontanes Romanen. In: Beiträge des XII. Kongresses der Internationalen Vereinigung der Germanisten, Warschau 2010. Im Druck.

3. Razbojnikova-Frateva, Maja (2010): Männlichkeit und Emotionalität. Betrachtungen über die Helden von Theodor Fontane. Beitrag zum 2. Kongress der Germanistinnen und Germanisten aus Südosteuropa. Veliko Tarnovo 2010. Im Druck.

4. Razbojnikova-Frateva, Maja (2011): Männer und Männlichkeiten. Zum Beispiel Innstetten. In: Vladimir Sabourin und Vladimira Valkova (Hg.): Philologie und Kulturwissenschaft. Veliko Tarnovo: Universitätsverlag "St.St. Kyril und Method", S. 94–113.

5. Razbojnikova-Frateva, Maja (2011): Spuren des Romantischen. Liebe, Ehe, Ehebruch in Theodor Fontanes "L'Adultera". In: Goethe-Gesellschaft in Bulgarien (Hg.), unter Mitwirkung von Nikolina Burneva: Nemski Romantizam. Veliko Tarnovo: PIK, S. 301–336.

6. Майа Разбойникова-Фратева (2008): Кодовете на изкуството. Романът „Шах фон Вутено“ от Теодор Фонтане. В: Светлана Арнаудова (съст.): Литература без граници. Юбилеен сборник в чест на проф. Надежда Дакова. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 183-196.

7. Майа Разбойникова-Фратева (2011): Генерационна принадлежност. Наблюдение върху женските фигури на Теодор Фонтане. Конференция и юбилеен сборник по повод 100-годишнината от рождението на проф. Любомир Огнянов-Ризор. София 2011. Под печат.

ПРИНОСИ

Приносите на предложения труд могат да се търсят в няколко направления:

I. Приноси към фонтаневедението

1. Изследването разкрива нова перспектива към героите в четири романа на Теодор Фонтане. В разрез с обичайте тълкувания тук се предлага и доказва

разбирането, че героите в тези романи действат не като част от властовите структури на обществото и не като техни стожери, а като потърпевши от властта и реда. Емоционалните дефицити са основният мотор в техните действия, насочени към изплъзване от хватката на дискурсивно наложената норма. Желанието на героите да индивидуализират своята мъжественост и да ѝ спечелят пространства на емоционалност, интимност и „личностни отношения“ (Луман) налагат разгръщането на специални стратегии, които на пръв поглед съхраняват обществените нагласи и поради това остават трудно разгадаеми, но, както това изследване доказва, обслужват „скритите“, неприемливи страни в характерите и потребностите на героите. При внимателно вглеждане става ясно, че героите на Фонтане запазват формата и подменят съдържанието: бракът не е обичайният брак по разум, а брак по любов. Семейството има значение единствено по отношение на индивидите като ново пространство на любов и интимност. Когато този проект пропада, героите търсят помощта на други модели и образци. Неуспехът на разгърнатите стратегии води до ново преформатиране на утвърдени обществени практики и ритуали, които de facto изпълняват коренно различни функции.

2. В анализа на отделните произведения се откриват редица моменти, останали незабелязани в своето значение от досегашните изследвания, които подкрепят тезите на изследването.

3. Анализът се извършва при стриктно спазване на установената променливост в поведението на разказвача и това позволява различно тълкуване на поведението и мотивите на героите.

4. Героите на Фонтане са анализирани в регистъра на хегемониалната мъжественост на XIX век. Това позволява техните действия да бъдат прочетени като скрит конфликт с тази конструкция и опит за нейното скрито елиминиране.

5. Предложен е анализ на ранните рецензии на романите с оглед на отношението на рецензентите, т.е. съвременниците, към героите на Фонтане.

6. Прави се преглед на секундарната литература отново с оглед на оценката на героите.

7. Подлага се на критика тезата за „половинчатостта“ на героите на Фонтане.

II. Принос към дискурсивния анализ на мъжествеността на XIX век:

1. Военната мъжественост е изведена като хегемониална мъжественост за втората половина на века.

2. На базата на анализа на литературния дискурс се разширява представата за този хегемониална мъжественост: като хабитус тя съществува противоречиво. Практикуването ѝ води до различни дефицити, които предизвикват кризата на мъжествеността и опита за нейното скрито елиминиране. Съществуващият дискурс определя индивидуалните практики, които на свой ред започват работа върху промяната на дискурса.

III. Литературата като архив

Изследването търси скритото знание на литературата за отношението между актуалните дискурси през XIX век и показва как в литературния текст са консервирани определени дискурси (в случая за мъжествеността). Съвременният дискурс за мъжествеността от последните десетилетия прави възможно „проговарянето на текстовете“ или отключването на един „скрит“ архив.